

Mojca Kovačič

»Prijazne, pobožne, skromne, čednostne in plemenite« – Kako je Paolo Santonino videl in opisal ženske in kako so ženske dejansko živele

Uvod

»O, Gospod! Kako je to mogoče? Kako verjeti, ne da bi zašli v zmoto, da je lahko tvoja neskončna modrost in tvoja popolna dobrota ustvarila nekaj, kar ni vseskozi dobro? Mar nisi ustvaril ženske namerno? In ali ji nato nisi dal takih nagnjenj, kot ti je povšeči? Kajti, kako je mogoče, da bi se ti kdajkoli motil? In vendar, toliko težkih obtožb, sodb in obsodb proti njej! Ne morem razumeti, zakaj tak odmik. Če je res, Gospod Bog, da je ženska polna odvratnosti, kot mnogi zatrjujejo – in ker sam praviš, da več enakih pričevanj velja kot dokaz, to že mora biti res – moj Bog! **Zakaj se nisem rodila kot moški** (poudarila M.K.), da bi ti moja nagnjenja služila, da se ne bi v ničemer motila in da bi bila tako popolna, kot zase trdijo moški? Toda, ker tega nisi hotel in ker s svojo dobroto nisi segel do mene, oprosti moji šibkosti v tvoji službi, Gospod Bog, in jo blagoslovi sprejeti, kajti služabnik, ki najmanj dobi od svojega gospodarja, je v njegovi službi najmanj obvezan.«¹

Ob branju *Knjige o mestu dam* Christine de Pizan so me tele njene uvodne besede in obžalovanja, da se je morala roditi kot ženska, zelo pritegnile. Začela sem se namreč spraševati, kakšno je bilo življenje neke ženske oziroma žensk v srednjem veku. S čim so se ukvarjale in kaj se je od njih pričakovalo oziroma zahtevalo? Kako in kdo je oblikoval norme in pravila, katerih so se morale držati in si ne drzniti od njih odstopati?

Zanimanje za tako imenovano zgodovino žensk se je povečalo šele v zadnjih dvajsetih letih. Prej, že od antike dalje, so bila namreč v središču historiografskih interesov dejanja velikih mož. »... Svetovna zgodovina je človeška zgodovina, to pomeni zgodovina moških in njihovega razvoja. Samo slučajno so se k temu pridružile ženske in zgodovina njihovega razvoja. Zaradi tega so tudi zapisane samo, ali predvsem, dejanja moških; razvoj časa se namreč študira na podlagi razvoja moških ...«² Tudi knjig in raziskav, napisanih na to temo, je vedno več, a poudariti moram, da so te večinoma v tujem jeziku, in da je potrebno za slovenski prostor narediti še marsikaj, da ne rečem vse.³ Glede na to, naj bo tale članek skromen prispevek k osvetlitvi te teme.

¹ Christine de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, Delta, Ljubljana 1999, str. 37.

² Heide Dienst, *Frauenalltag in erzählenden Quellen des Spätmittelalters*; v: *Frau und Spätmittelalterlicher Alltag*, Internationaler Kongress Krems an der Donau, Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs, Nr. 9, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Dunaj 1985, str. 214. Te zgoraj citirane besede je leta 1913 zapisal Heinrich Finke v uvodu k svoji knjižici o ženskah v srednjem veku.

³ Nekaj svojih razprav sta ženskam namenila tudi Darja Mihelič, *Žena v piranskem območju do srede 14. stoletja*, v: *ZČ*, 1978, 32, št. 1/2, str. 23–36; ista, *Srednjeveška tržačanka v ogledalu mestnega statuta*, v: *Etnolog*, N. vrsta (Ljubljana), 1997, 7=58, str. 87–102; ista, *Odnos oblastnih ustanov do žensk in otrok v srednjeveških mestih severozahodne Istre*, v: *Acta Histriae*, 1999, št. 7, str. 329–348; ista, *Ženska čast v istrskih mestih* (Trst, Koper, Izola, Piran, 14.–15. stoletje), v: *Acta Histriae*, 2000, letn. 8, št. 1=IX, str. 29–40; ista, *Udeležba žena v kazenskih procesih* (Piran, 1302–1325), v: *Etnolog*, N. vrsta (Ljubljana), 2001,

Po vsej verjetnosti je ležal vzrok nezanimanja za zgodovino žensk v tem, da so se z zgodovino ukvarjali in jo pisali predvsem moški (kar je posledica dejstva, da ženske do predkratkim niso bile univerzitetno izobražene); saj je tudi Georges Duby rekel, da ga to področje resnično zanima, vendar pa je zgodovina žensk najbrž nekaj, kar bi morale pisati ženske same. Kar pa je zopet dvorezno, saj lahko zgodovinarji namreč s takšnim načinom dela ženske spet potisnejo in zaprejo v sfero zasebnega.⁴

»...– Težave se pojavljajo tudi zaradi posebnosti uporabljenih virov oziroma večkrat zaradi pomanjkanja le-teh.«⁵ Vendar pa to absolutno ne drži, saj je virov veliko in v le-teh lahko najdemo ogromno podatkov o zgodovini žensk. Zelo pomembne so družinske kronike, ki so jih, sicer v manjšem številu, včasih pisale tudi ženske. Nadalje bogati so tudi samostanski arhivi, saj so v samostanih živele mnoge pismene nune, ki so zapisovale svoje misli in pisale kronike samostanskega življenja in dogodkov. Prav gotovo se je v samostanskih arhivih ohranilo mnogo ženskih zapisov in verjetno je to pravo mesto, kjer je treba iskati glasove žensk.⁶ Pri natančnejšem branju virov pride na dan presenetljivo veliko zanimivih podatkov, ki jih prej sploh nismo pričakovali. Vse kar potrebujemo je samo drugačen način iskanja in pogled z druge strani.

In med iskanjem virov, katere je bilo moč pogledati z drugega zornega kota, so mi prišli pod roke tudi Popotni dnevniki Paola Santonina, ki so nastali med letoma 1485 in 1487. V teh treh letih so namreč potekale po naših krajih vizitacije oglejskega patriarha in med popotno družčino je bil kot kancler tudi Santonino. In ker je on, po mnenju Klause Voigta, poročal v stilu svojega časa: z zanimanjem za vse in vsakogar, zelo podrobno in najverjetneje na podlagi vsakodnevnih zabeležk,⁷ najdemo v njegovih dnevnikih poleg mnogih tematskih področij, ki so vsebinsko dovolj bogata za samostojne publikacije tudi številne razkrojene podatke, ki predstavljajo majhne, a nepogrešljive zidake pri obravnavanju določenih vprašanj. Glede na to so se zgodovinarji lotili že mnogih tem.⁸ Kljub temu, da nam ta vir nudi obilo zanimivih podatkov tudi o življenju, pomenu in vlogi žensk v poznem srednjem veku, ga pa še nihče ni obravnaval iz tega vidika.

Vsekakor je Santonino svoje »Popotne dnevnike« pisal za svoje sodobnike in ne za nas. Mi postavljamo vprašanja, na katere njegovo delo nikdar ni imelo namena odgovarjati. Naše zanimanje se v veliki meri razlikuje od avtorjevega, kot tudi od interesov njegovega takratnega bralstva, in ker v nobenem primeru nismo neposredni naslovljenci »Popotnih

letn. 11=62, str. 45–55; in Dušan Kos, Dediščine, dedno pravo in plemstvo na Kranjskem in slovenskem Štajerskem v 13. in 14. stoletju, v: Celjski zbornik, 1994, str. 35–55; isti, Življenje, kot ga je pisala dota: vloga poročnih prejemkov v življenju kranjskega in slovenještajerskega plemstva v 14. stoletju, v: Zgodovina za vse, 1994, 1, št. 2, str. 58–69; isti, Gorenjski samostani in plemstvo do začetka 15. stoletja, v: Kranjski zbornik, 1995, str. 57–64; isti, V primežu pobožnosti, karierizma in (samo)preskrbe (od konca 13. do začetka 15. stoletja), v: ZČ, 1996, 50, št. 1, str. 21–46; isti, Kdor z mestom ne trpi, naj se z mestom ne krepí: Ptujski statut iz leta 1376, člen 94., Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 1998; in še referat, Vitez in ugrabljenka: nasilnik in njegova žrtev?, na Mednarodni znanstveni konferenci, Govorica nasilja; povzetek je objavljen v: Mateja Sedmak (ur.), Program in povzetki, 2001, str. 23–25.

⁴ Pogovor s Christine Klapisch-Zuber; v: Delta, Revija za ženske študije in feministično teorijo, leto 1997, letnik 3, št. 1–2, Društvo za kulturološke študije, Ljubljana 1997, str. 29 in 32; pogovarjala se je Eva D. Bahovec, ki je besedilo tudi prevedla in priredila za objavo.

⁵ Gl. op. 2.

⁶ Pogovor, str. 31.

⁷ Helmuth Hundsichler, Pavel Santonino v Sloveniji (1486 in 1487), Stvarnost in mentaliteta v potopisu iz pozne gotike; v: Zgodovinski časopis (=ZČ), št. 2, letnik 50, leto 1996, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 193.

⁸ Glej, prav tam; navedene raziskave v op. 2 in 3, str. 187.

dnevnikov«, niti sodobniki, tudi ne posredujemo takratnega miselnega obzorja.⁹ Zaradi tega se mi je zdelo nujno potrebno – če pač želim pisati o življenju in razmišljanju takratnih žensk in ga ne meriti z modernimi merili ter v skladu z lastnimi predstavami – vključiti konkretna razmišljanja pripadnic lepšega spola, saj se na podlagi njihovih lastnih zapiskov lažje preselimo v njihov čas.

Najti kakšna ženska pričevanja v izrazito moškem času, kot je pozni srednji vek bil, pa ni lahko, saj so bile številne ženske – če so bile sploh pismene – v tistem času zgolj komaj opazne senčne lutke v ozadju biografij najrazličnejših mogočnikov.¹⁰ A kljub temu jih je mogoče. Med njimi so tudi, in to prvi ženski, *Spomini Helene Kottanner*, dvorne dame in zaupnice ogrske kraljice Elizabete. Če njeni spomini v prvi vrsti osvetljujejo posege izredno ambicioznega Ulrika Celjskega v veliko srednjeevropsko politiko, so za nas veliko bolj zanimivi zaradi osebnih tonov v njenem pripovedovanju. Iz tega stališča sem ta dragoceni vir tudi obravnavala, saj me je predvsem zanimalo, kako ženska sama opisuje in vidi svoje življenje.

Poleg Santoninovega »poročila o dejstvih« in Heleninih spominov se mi je zdelo zanimivo in nujno vključiti še tretjo stran – pogled »zagrizene feministke«. To pa je Christine de Pizinin zagovor pravic žensk, v *Knjigi o mestu dam*, v katerem se je avtorica odločila soočiti z množico stereotipov, predsodkov in zmot mišljenja. Iz njenega razmišljanja se lahko najbolj nazorno seznanimo, kako je ženske videla in razumela takratna, izrazito moška družba.

Moško pojmovanje žensk je povzročilo idealizacije in norme, ki so močno vplivale tudi na samo obnašanje žensk, le-te pa so bile brez moči, da bi se postavile proti takšnemu pogledu na svoj spol. Popolnoma so sprejele splošno uveljavljeno mnenje o ženski »slabosti« in napakah in se oblekle v obleko, ki so jo skrojili drugi – moški. »Zasmilila se nam je tvoja nesreča in hočemo te iztrgati iz tvoje nevednosti; zaradi nje si tako zaslepljena, da zavračaš tisto, kar z vso gotovostjo veš, in se hočeš pridružiti nekemu mnenju, ki mu ne verjameš, ga ne poznaš, in ki temelji zgolj na nakopičenih tujih predsodkih. Podobna si tistemu bedaku iz vsem znane zgodbe, ki so ga našemili v ženska oblačila, ko je zaspal v mlinu, in ko se je prebudil, je bolj verjel lažem tistih, ki so se iz njega norčevali, češ da se je spremenil v žensko, kot da bi se oprl na lastno izkustvo.«¹¹ Takšne norme in modeli so v srednjem veku, veliko bolj kot v kateremkoli drugem obdobju, določali vlogo ženske v družbi.¹² »Duša se ujema s konstitucijo telesa. Ženska telesa so šibka in nestabilna. Torej sta ženska želja in volja nestabilni in nestanovitni.« Ta silogizem, ki ga je v delu *O vladanju* zapisal aristotelovec Julij iz Rima, do obisti pa so ga potrjevali domala vsi takratni in poznejši intelektualci, zgoščeno povzema takratno predstavo o ženskem spolu.¹³

Vodilna nit teoretskega razmišljanja in znanstvenega dokazovanja je ženske znova in znova postavljala v položaj nepopolnega moškega, moškega, ki mu nekaj manjka. Ženska je bila opredeljena kot bitje, ki je nesimetrično moškemu, hkrati pa je ženskost pomenila nekaj manj – manj v razmerju do moškega, ki je bil postavljen kot norma, kriterij in osnovno merilo človeškosti.¹⁴

Še posebej je potrebno poudariti dejstvo, da so vse to, kar je bilo povedanega o ženskah v srednjem veku, povedali moški. In to tisti, ki so zavrnilo njihovo družbo in jih je njihov

⁹ Prav tam, str. 188 in 189.

¹⁰ Igor Grdina in Peter Štih, *Spomini Helene Kottanner*, Ženski glas iz srednjega veka, Zbirka Korenine, Nova revija, Ljubljana, str. 9.

¹¹ Christine de Pizan, *Knjiga*, str. 38 in 39.

¹² A History of Women in the west, II. Silences of the Middle Ages, ur. Christiane Klapisch-Zuber, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England 1998, str. 7.

¹³ Eva D. Bahovec, Christine de Pizan in problem začetka; v: Christine de Pizan, *Knjiga*, str. 7 in 8.

¹⁴ Prav tam, str. 8.

položaj silil v celibat in častnost, po čemer se srednji vek od drugih obdobji tudi razlikuje. Pisano besedo je namreč kontrolirala duhovščina, ki je bila, zaradi pomanjkanja vsakodnevnih stikov s predstavnicami ženskega spola, zelo ostra v svojih kritikah o ženskih napakah in nepopolnostih. »Zagotovo, ljubi otrok – kot si tudi sama videla kje drugje – kdor govori zoper odsotnega, z lahkoto dobi pravdo! Zagotovim ti lahko, da teh knjig niso napisale ženske!«¹⁵ Glede na to, da so bili ti moški popolnoma odrezani od žensk, saj so živeli in delali v izključno moških univerzah, bili zaprti za samostanskimi zidovi in v skriptorijih ter v šolah in fakultetah teologije, so si svoje znanje pridobivali izključno iz knjig. Zaradi tega pa je bilo njihovo pojmovanje žensk veliko bolj popačena kot pa realna slika. Zatorej tudi ni presenetljivo, da je bila klerična misel, le-to pa so prevzeli tudi vsi ostali moški: pesniki, pisatelji in učenjaki, v tem obdobju mizoginična.¹⁶

Po logiki bi lahko sklepali, da se je takšno mišljenje spreminjalo in tudi spremenilo od antike, prek srednjega in novega veka do današnjih dni, vendar pa to optimistično sklepanje še zdaleč ne drži.¹⁷ Podobno kot so se srednjeveški komentarji, črpajoč iz Svetega pisma in tradicije, držali »kot pijanec plota« misli cerkvenih očetov, ki so živeli in delali v prvih petih stoletjih našega štetja, se jih verjetno tudi današnji. Srednjeveški avtorji so namreč sovražili vsako idejo novosti. Kadar so vpeljevali novosti so bili popolnoma sposobni skriti se za tradicijo in se pretvarjati, da se vračajo k izvirnim virom. Ustvarjali so torej novo iz starega in na ta način usmerjali svet po lastnih željah in interesih.¹⁸

Razlog, da se ženske niso že prej spopadle s takšnimi zmotami pa leži v problemu vzgoje in omejenega dostopa žensk do vednosti, saj se tudi miselni vzorci glede vzgoje niso spreminjali skozi stoletja.¹⁹ Družba je bila naravnana pač tako, da se ji ne zdelo potrebno, »da bi se ukvarjale (ženske namreč, op. M.K.) z moškimi zadevami, kot sem ti že povedala. Zanje je dovolj, da izpolnjujejo običajne naloge, ki so jim jih zaupali.«²⁰ Ženskam se v srednjem veku zdel njihov položaj povsem normalen in samoumeven, saj sploh niso vedele, da je lahko drugače. To pa ne pomeni, da so ženske imele zgolj šibke umske sposobnosti in se niso bile zmožne soočiti s problemi, ki bi presežali njim »določeno območje«. »Ponavljam ti in ne boj se več nasprotnega: če bi bila navada, da bi pošiljali deklice v šolo in jih metodično poučevali znanosti, kot to počno z dečki, bi se naučile in razumele vse zahtevne umetnosti in znanosti enako kot oni.«²¹

Torej, namen tega članka je z upoštevanjem vseh teh faktorjev – splošnega uveljavljenega mnenja o ženskah, mnenja žensk o samih sebi, mentalitete takratne družbe –, na podlagi virov in seveda s pomočjo literature napisati prispevek k zgodovini ženske oziroma žensk v poznem srednjem veku. Pokukali bomo v položaj, vlogo, dolžnosti ter opravila ženske v njenih posameznih življenjskih obdobjih: ob rojstvu, vzgoji in izobrazbi, poroki, v življenju v zakonski zvezi, v samostanu, ob oblačenju, preživljanju prostega časa,... Že na tem mestu pa moram opozoriti na dejstvo, da je Santonino prihajal v stik s častnimi pripadniki deželnega višjega sloja (predvsem župniki, pripadniki nižjega plemstva in predstojniki/icami samostanov). Zaradi tega se lahko veliko bolj podrobno seznanimo z življenjem tega družbenega sloja in malo oziroma nič z življenjem preprostega (kmečkega) ljudstva.

¹⁵ Christine de Pizan, Knjiga, str. 157.

¹⁶ A History, str. 7, 15 in 16.

¹⁷ Lepo nam prikaže – v svojem članku Nina Kozinc, Ženske iz vatikanske zakladnice; v: Delta, str. 75–92 – primerjavo z nekdanjimi pogledi na ženske in pogledi sedanjega papeža.

¹⁸ A History, str. 16 in 17.

¹⁹ Dagmar Thoss, Frauenerziehung im späten Mittelalter; v: Frau; str. 301–323.

²⁰ Christine de Pizan, Knjiga, str. 98.

²¹ Prav tam, str. 98.

Nekaj podatkov o piscih virov in virih samih

Paolo Santonino in njegov dnevnik

Paolo Santonino, po poklicu pravnik, poročen in oče številnih otrok, je bil doma iz Srednje Italije in sicer iz južne Umbrije.²² Na Furlansko je prišel v času sediskvance²³ oglejskega patriarhata, ki je trajala od 19. marca 1465, od smrti patriarha in kardinala Ludovika Trevisana, do nastopa patriarha in kardinala Marka Barbo (1471–1491). Prvič srečamo kancelerja Santonina v listini oglejskega vikarja, ferentinskega škofa Andreja, z dne 27. aprila 1469 (bil je njegov privatni kancler), zadnjič pa leta 1506 pod patriarhom Dominikom Grimanijem, potem ko mu je v isti službi leta 1510 sledil njegov sin Avguštin.²⁴

Ta mož nas kljub temu, da je kot kancler oglejske patriarške kurije, večinoma lastnoročno napisal 16 zvezkov aktov iste kurije za čas 1472 – 1494 in akte, ki jih vsebuje Visitationum Liber za leta 1488 – 1495, veliko bolj zanima zato, ker je, pač v zvezi s svojo kanclersko službo, ustvaril svojevrsten spis, ki ga imenuje *Itinerarium*. Usoda je hotela tako, da se njegovi zapiski niso širili niti s prepisovanjem niti s tiskanjem. Pred približno sto šestdesetimi leti sta se ta spis in njegov avtor bežno omenjala v furlanski literarni zgodovini s pripombo, da se je spis ohranil v Vatikanski biblioteki.²⁵

In kako se je znašel v tej biblioteki? Za njegov spis je moral zvedeti in se zanimati patriarh kardinal Dominik Grimani, ki mu ga je potem Santonino podaril. Grimani ga je moral brati z zanimanjem, saj je živo opisoval velik del njegove škofije, ki ga sam ni mogel obiskati, a se je vendarle želel poučiti o tamkajšnjih razmerah, šegah in navadah. Iz Grimanijeve knjižnice je dobil rokopis njegov nečak kardinal Marino (†1546), potem ga je junija 1547 kupil Viljem Sirleto in končno je meseca aprila leta 1549 prišel v Vatikansko biblioteko, kjer je ohranjen le avtograf. In tako se je nanj pozabilo, vse dokler ni leta 1937 in 1938 opozoril nanju kardinal Giovanni Mercati pri študiju rokopisa Cod. Vat. Lat. 3795. In tako smo dobili Santoninov *Itinerarium*, ki ga je za izdajo priredil nadškofijski arhivar v Vidmu msgr. Giuseppe Vale pod naslovom *Itinerario di Paolo Santonino in Carinthia, Stiria e Carniola negli anni 1485 – 1487*.²⁶

Slovenci pa smo morali na slovensko izdajo počakati še osemindeset let, ko je leta 1991 pri Mohorjevi družbi izšel prevod Primoža Simonitija.²⁷ Le-ta, podobno kot nemški prevod,²⁸ ne vsebuje Valejevega obširnega uvoda in njegovega komentarja. Slovenski prevod vsebuje samo Santoninove zapiske s potovanja, medtem ko je moč v Valejevi razpravi najti tudi biografske podatke o Santoninu in podatke s teksti, ki nam pojasnjujejo razmere v oglejski škofiji (turške vpade, posledice vojne med cesarjem Friderikom III. in ogrskim

²² Paolo Santonino, *Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485 – 1487*, iz latinščine prevedel Rudolf Egger, Verlag Ferd. Kleinmayr, Klagenfurt 1947, str. 5.

²³ To je obdobje, ko je papežev ali škofov sedež zaradi smrti izprazen in upravo vodi kamerleng oziroma vikar stolnega kapitlja.

²⁴ Josip Turk, *Santoninov Itinerarium*, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XXIV, 1943, separati odtis, Ljubljana 1943, str. 95.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam; *Itinerario di Paolo Santonino in Carinthia, Stiria e Carniola negli anni 1485 – 1487* (Biblioteca Apostolica Vaticana, Studi e testi 103), Citta del Vaticano, 1943, 80, str. IX–X, 303.

²⁷ Paolo Santonino, *Popotni dnevniki 1485 – 1487*, Mohorjeva družba, Celovec, Dunaj, Ljubljana 1991.

²⁸ Paolo Santonino, *Reisetagebücher*.

kraljem Matijo Korvinom ter trenje oglejskih patriarhov s cesarjem in goriškimi grofi zaradi patronatov, ki so jih ti dobili po celjskih grofih) ter tako potrjujejo ali dopolnjujejo podatke Santoninovega Itinerarija.²⁹ Leta 1999 pa je skupina italijanskih zgodovinarjev izdala še Santoninove dnevnike v latinskem originalu skupaj z italijanskim prevodom.³⁰

Če imajo Santoninovi uradni spisi značaj pisarniških aktov de mandato, pa ima njegov Itinerarij značaj čisto samostojnega literarnega spisa, pisanega v gladki humanistični latinščini in, kakor vsi Santoninovi akti, v kaligrafični humanistični pisavi. Gradivo za svoj spis si je nabral, ko je kot kancler oglejskega patriarha za časa patriarha Marka Barbe³¹ leta 1485, 1486 in 1487 spremljal, seveda za dobro plačilo, njegovega generalnega vikarja kaprulanškega škofa Petra Karla na njegovi vizitaciji Koroške (južno od Drave), Kranjske in Štajerske.³² V prvem letu, od 29. septembra do 11. novembra 1485, jih je pot vodila po Koroškem v Ziljski dolini; drugo leto, od 25. avgusta do 1. oktobra 1486 je pot šla preko Gorenjske na Koroško v Dravsko dolino in v tretjem letu, od 7. maja do 8. junija 1487 je sledila vizitacija Spodnje Štajerske. To je bila prva vizitacija izza časa razkola³³, torej prva po dolgi dobi petdesetih let. Odslej pa so se le-te v naših krajih izredno hitro ponavljale.³⁴ Kar je Santonino na svojih poteh videl in doživel, je hotel opisati sebi v spomin, svojim videmskim prijateljem pa v pouk in zabavo ter morda v zagovor proti kakšnim obrekovalcem, češ da se je podal le na zabavno in trgovsko potovanje.³⁵

Helena Kottanner in njeni spomini

Helena Kottanner se je rodila okrog leta 1400 kot hči zahodnomadžarskega nižjega plemiča Petra Wolframa in po imenu neznane prebivalke Soprona (Ödenburga). O Helenini mladosti in njeni izobrazbi ne vemo ničesar. Najprej se je poročila s someščanom Petrom Szekelesom, ki se je že leta 1402 omenjal kot mestni svetnik in od leta 1408 kot župan mesta Ödenburga. Dve leti po njegovi smrti (1430) se je poročila s komornikom Johannom Kottannerjem, ki je šele leta 1426 dopolnil osemnajst let. Iz obeh zakonov je imela otroke, od

²⁹ Josip Turk, *Itinerarium*, str. 95.

³⁰ Paolo Santonino, *Itinerario in Carinzia, Stiria e Carniola (1485–1487)*, ur. Roberto Gagliardi, *Instituti editoriali e poligrafici internazionali*. Pisa, Rim, 1999.

³¹ Za patriarha ga je imenoval njegov stric papež Pavel II. Oglejski patriarh se je veliko ukvarjal z diplomatskimi posli in je zato zaupal vlado svoje škofije vikarjem. V tej službi najdemo najprej Angela Feletto, škofa v Feltre (1472 – 1482), ki je vodil vso oglejsko škofijo. Za njim pa se pojavi zopet poseben vikarij za avstrijske dežele, pičenski Paskazij iz Gračišča (1482 – 1488).

³² Josip Turk, *Itinerarium*, str. 95 in 96.

³³ Leta 1420 so Benečani strmoglavili svetno oblast oglejskega patriarha v Furlaniji in Istri. Takrat je bil oglejski patriarh Ludvik II, ki se je pred Benečani zatekel k celjskim grofom (1420–1430). Neurejene razmere so se še povečale, ko se je patriarh Ludvik – zaradi nasprotstva do Benečana papeža Evgena IV. – na baselskem cerkvenem zboru postavil proti njemu, ker je ponovno hotel pridobiti s pomočjo koncila svetno oblast v beneškem delu patriarhata. Tudi po smrti Ludvika II. je trajal razkol v patriarhatu dalje in na oglejsko stolico so bili imenovani po dvojni patriahi, eden od baselskega papeža in koncila, drugi od papeža Evgena IV. Šele pogodbe, ki jih je leta 1446 in kasneje sklenil papež Evgen s cesarjem Friderikom, so obnovile – istočasno z edinstvom v cerkvi nasploh – tudi edinstvo v oglejskem patriarhatu, obenem pa svetni oblasti dale močan vpliv v cerkvenih zadevah.

³⁴ Vasko Simonti, Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*; v: ZČ, leto 1992, letnik 46, št. 1, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1992, str. 131–133; Josip Turk, *Itinerarium*, str. 96; Josip Gruden, *Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*, Leonova družba, Ljubljana 1908, str. 74.

³⁵ Josip Turk, *Itinerarium*, str. 95 in 96.

katerih sta samo dva poznana po imenu: Wilhelm (Szekeles) in Katarina (Kottanner).³⁶ Katarino omenja tudi v svojih spominih.

Leta 1436 se je pojavila Helena na dvoru vojvode Albrehta V., ki je bil kot zet in naslednik cesarja Sigismunda leta 1437 okronan za madžarskega in leta 1438 še za češkega kot tudi za rimsko-nemškega kralja. Helena je bila sodeč po njenih lastnih izjavah vzgojiteljica Albrehtove hčere Elizabete. In v tej službi je leta 1439 tudi prišla na Madžarsko, kjer je po smrti vojvode, v službi njegove vdove Elizabete in njenega novorojenega sina Ladislava, pomagala izpeljati krajo svete krone.³⁷ Ta čas je tudi zelo natančno opisala v svojih spominih.

Njena pričevanja je verjetno po nareku zapisal neki pisar, kajti rokopis št. 2920, ki ga hrani dunajska nacionalna knjižnica je brez dvoma nastal pod pisanja večšimi prsti, dvorne dame pa so si v 15. stoletju le redko mazale roke s tinto. Zgodovinarjem so spominski zapiski Helene Kottanner znani dobrih 150 let. Leta 1834 je o njih poročal Johann Czech, leta 1846 pa so bili prvič natisnjeni. Dve desetletji kasneje jih je Gustav Freytag uporabil in na ta način tudi populariziral v svojih znamenitih *Podobah iz nemške preteklosti*, medtem ko je njihovo moderno znanstveno izdajo pripravil Karl Mollay (1971).³⁸

Slovenci pa smo spomine Helene Kottanner lahko spoznali v prevodu Antona Janka, ki je leta 1999 izšel v knjigi Petra Štiha in Igorja Grdine *Spomini Helene Kottanner*.³⁹

Christine de Pizan in Mesto dam

Ta začetnica feminizma se je rodila okoli leta 1365 v Benetkah, od koder je bila njena mati. Njen oče, Tommaso di Benvenuto da Pizzano (predstavljal se je z imenom »iz Pizana« ali »iz Bologne«), je kmalu po Christininem rojstvu dobil službo astrologa in zdravnika na dvoru francoskega kralja Karla V. Nekaj let pozneje se mu je v Parizu pridružila tudi njegova družina.

Tako je Christine de Pizan preživela večji del svojih mladih let na francoskem dvoru. Tu je imela dovolj možnosti, da si je pridobila dobro izobrazbo, pri čemer jo je spodbujal oče. Brala je dela številnih avtorjev, od Ovida, Boetija⁴⁰, Vincenca iz Beauvaisa do takrat v Franciji še neznanega ali komaj poznane Danteja, in, ne nazadnje, do glavnega vira *Knjige o mestu dam*, Giovannija Boccaccia.

Ko je bila stara petnajst let, se je poročila z Estiennom du Castelom, ki je bil deset let starejši od nje in je končal univerzitetni študij. Iz njenih del je mogoče sklepati, da je bil zakon zelo srečen. »Tako je bilo tudi v tvojem zakonu, saj ti je mož v celoti ustrezal, da boljšega ne bi mogla zahtevati; nihče se, po tvojem mnenju, ne bi mogel z njim kosati v dobroti, milini, zvestobi in nežni ljubezni.«⁴¹

³⁶ Harald Tersch, *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und Frühen Neuzeit (1400–1650)*, Eine Darstellung in Einzelbeiträgen, Böhlau Verlag Ges.m.b.H und Co. KG, Dunaj, Köln, Weimar 1998, str. 39.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Peter Štih in Igor Grdina, *Spomini*, str. 9.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Anicius Boethius se je rodil okrog leta 480 in umrl okrog leta 524. Za časa Teoderika Velikega, ki ga je obtožil veleizdaje in dal usmrtiti, je bil rimski politik, filozof, konzul in dvorni minister. V ječi je napisal delo *Uteha filozofije*. Njegovi prevodi in komentarji nekaterih Aristotelovih in Porfirijevih spisov so bili do visoke sholastike glavni vir poznavanja Aristotela v srednjem veku.

⁴¹ Christine de Pizan, *Knjiga*, str. 158.

Podobno kot prej oče, jo je zdaj tudi mož, ki je v letu njune poroke postal dvorni tajnik, spodbujal k izobraževanju in pisanju. Povezan je bil s skupino mladih intelektualcev, ki so pozneje postali prvi francoski humanisti. Gojili so latinsko prozo, brali Petrarco in Boccaccia ter si dopisovali z italijanskimi intelektualci.

Leta 1389, ko je bilo Christine de Pizan petindvajset let, je njen mož nenadoma umrl. Postal je žrtev epidemije, ko je spremljal Karla VI. na kraljevi misiji. Christine se je takrat odločila in prisegla, da se ne bo nikoli več poročila: »*Sama sem in sama hočem biti ...*«, se glasi eden njenih najbolj znanih verzov.

Ker so imeli dvorni uslužbenci takrat doma poseben prostor, v katerem so pripravljali pisma in druge dokumente za kraljevi pečat, se je lahko umaknila v »*svojo delovno sobo*«⁴². Takrat je torej, v »lastni sobi«, kot bi rekla Virginia Woolf, ki jo je v nasprotju z mnogimi drugimi ženskami Christine de Pizan imela, odkrila Boetijevo delo ter se odločila, da se bo posvetila študiju.

Kot vdova s tremi majhnimi otroki (s hčerjo in dvema sinovoma) in brez dediščine se je lotila preživetja s pisanjem. Kmalu je postala priznana lirična pesnica, pa tudi uradna biografinja Karla V. Dobivala je naročila za razna dela in danes velja za prvo poklicno pisateljico v zgodovini. Spoznala se je na takratne postopke objavljanja pisane besede. Nadzorovala je prepisovanje in iluminiranje svojih del.

Na področje zagovora žensk sodi več njenih del. Prvo med njimi, *Pismo bogu ljubezni*, je nastalo leta 1399, za najpomembnejše pa danes šteje *Knjiga o mestu dam* iz leta 1405.⁴³ To je knjiga prelomne vrednosti, ki je imela, med drugim, tudi velik vpliv na prvo generacijo žensk, ki so postale vidne in so imele pomembno vlogo v javnem življenju: Luiza Savojska, Margareta Navarska, Ana Francoska in ne nazadnje Margareta Avstrijska – vse so imele in brale knjige Christine de Pizan.⁴⁴

Torej Christine de Pizan ni pozabljena avtorica, ki bi jo po dolгих šestih stoletjih ponovno, in vendarle prvič, vpisali v zgodovino. Njeno delo ni tonilo v pozabo prej, preden se je porazgubil interes za srednji vek. Priznana je bila že v svojem času, v katerem so jo prevajali, citirali, predelovali, povzemali ter primerjali s tako slovitimi pisci, kot sta bila Cicero in Kato. In nenazadnje so njena dela tudi tiskali. V prvi polovici 16. stoletja je izšlo vsaj sedem izdaj različnih del Christine de Pizan.

Z izdajo *Knjige o mestu dam* v slovenskem jeziku leta 1999 pa smo se lahko lažje tudi pri nas seznanili z njenim časom in predvsem z njenim razmišljanjem.

Življenje se začne z rojstvom

»*Žensko je bilo povsem potrebno ustvariti, zaradi razlogov, ki jih navaja Sveto pismo, in sicer kot pomoč možu; vendar ne kot pomoč pri katerem koli delu, kot so nekateri trdili, zakaj kadar gre za navadno delo, običajno moškemu pomaga nek drug moški in ne ženska; temveč zgolj kot pomoč pri razmnoževanju.*«⁴⁵ Tako je Tomaž Akvinski, na več mestih v

⁴² Prav tam, str. 35.

⁴³ Več o njeni bibliografiji glej: Christine de Pizan, *Knjiga*, str. 316–319.

⁴⁴ Podatke o njenem življenju sem povzela po: Življenje in delo Christine de Pizan; v: Christine de Pizan, *Knjiga*, str. 312–315; največ podatkov o njenem življenju pa je mogoče razbrati iz njenih del: iz avtobiografskega romana *Kristinina vizija*, alegoričnih pesnitev *Knjiga o spremenljivi sreči* in *Knjiga o dolgi poti do učenosti*,...

⁴⁵ Tomaž Akvinski, *Summa Theologica* 13, vprašanje 92, člen 1; citirano po: A History, str. 284.

svoji knjigi *Summa Theologica*, razlagal čemu potrebujemo ženske. Srednjeveška družba, še posebej aristokracija, se je strinjala z mnenjem, da je Bog ustvaril žensko zgolj za rojevanje otrok – kajpada dedičev.⁴⁶ »Skratka, splošno priznano mnenje moških je, da ženske nikoli niso bile kaj prida koristne in da so dobre samo za rojevanje otrok in predenje volne.«⁴⁷

Vsak zakon je veljal za nesrečnega, če se v njem niso rodili otroci. »Ima ženo, Marjeto po imenu, ki mu je podobna v prijaznosti, pobožnosti, skromnosti, čednosti in plemenitosti; je hči plemenitega gospoda Janeza Säckla (Sachkel) in četrta zakonska žena (poudarila M.K.) prej imenovanega Andreja. S svojo plodnostjo mu je podarila potomstvo, ki mu zavoljo jalovosti prejšnjih treh žena (poudarila M.K.) ni bilo dano. Stara je kakih dvajset let in že mu je rodila fantka nenavadne lepote, trajno poročstvo medsebojne ljubezni.«⁴⁸

Tudi prizadevanje cerkve, da bi bile poroke brez otrok enakovredne tistim z otroci, med laično populacijo ni imelo nikakršnega uspeha.⁴⁹ Takšne ženske, ki ni mogla imeti otrok, se je prav kmalu oprijel sloves razuzdanosti, saj naš kronist o ženi štajerskega plemiča Hartmana Holleneškega z Majšperka pravi, da »čeprav je ta vitez plemenit in bogat, vendar nima prave sreče s svojo ženo Omelijo, ki ima napako jalovosti in (tako pravijo) ni povsem neoporečnega življenja (poudarila M. K.).«⁵⁰

Cilj vsakega zakona:
rojstvo otrok.

Glede na to ni prav nič presenetljivo, da so ženske v srednjem veku, še posebej tiste iz višjih družbenih slojev, obupano iskale razno razne nasvete in zdravila v primeru, da niso mogle zanositi. Niso se zatekale samo k romanjem, zaobljubam, molitvam, žrtvovanjem Devici in drugim primernim svetnikom, temveč tudi k praksi čarodejstva, ki je cerkev sicer ni dopuščala. Na žalost je o slednji malo znanega. Vendar ni dvoma o uporabi aromatičnih zeliščnih kopeli, zdravil in napitkov.⁵¹

Seveda je bilo moško potomstvo veliko bolj zaželeno in veselje ob rojstvu sina je bilo znatno večje kot ob rojstvu hčere. »Toda ne morem molče mimo navade, ki je tako razširjena med moškimi in celo med nekaterimi ženskami. Namreč, ko na koncu nosečnosti ženske rodijo deklico, se često dogaja, da so možje nezadovoljni in se pritožujejo nad tem, da jim niso dale sinu; njihove žene pa, neumnice, namesto da bi se iz vsega srca veselile, da jim je Bog dovolil srečno roditi, in bi mu morale biti od srca hvaležne, so tudi same nezadovoljne, ker vidijo, da so takšni njihovi možje. Kako je mogoče, da se tako žalostijo? Ali torej mislijo, da so deklice svojim staršem v večje breme kot dečki ali da jim prinesejo manj ljubezni ali da se z njimi manj ukvarjajo kot njihovi sinovi?«⁵² Ta velik pomen moškega potomstva za nadaljevanja rodu, in sicer imena, poklica ali družbenega položaja družine, se je ujema s splošno uveljavljenim mnenjem o manjvrednosti žensk. To mnenje se je v družbi izoblikovalo tako skozi antične kot tudi teološke strokovnjake in to predvsem skozi krivdo žensk za

⁴⁶ A History, str. 284.

⁴⁷ Christine de Pizan, Knjiga, str. 113.

⁴⁸ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 29.

⁴⁹ A History, str. 285.

⁵⁰ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 70.

⁵¹ A History, str. 286.

⁵² Christine de Pizan, Knjiga, str. 148 in 149.

izvirni greh. Glede na to so se med ljudmi uveljavile razne razne predstave o lažjem rojstvu sina kot hčere, ki pa so bile vendarle le posledica večje porodne teže deklic kot dečkov.⁵³ Prav tako so verjeli tudi modrim, ki »namreč mislijo, da je mleko žene, ki rodi sina, boljše od tiste, ki ima hčer.«⁵⁴

To poveljevanje dečkov pa je privedlo celo do nevarnejših dejanj kot je bila neenakost pri prehranjevanju. Po mnenju Paola da Certalda je bilo namreč dečke, zaradi njihove biološke superiornosti, ki je imela za posledico večjo fizično aktivnost, potrebno hraniti obilneje kakor deklice. Tako zdravniki kot tudi avtorji poučnih traktatov so trdili, da mora mati hčer prenehati dojit prej kakor sina, saj naj bi deklice potrebovale manj hrane kot dečki. Ženske so namreč, po mnenju zdravnika Bernarda Gordona, za opravljanje svojih gospodinskih poslov potrebovale manj moči kakor moški.⁵⁵

S samim dejanjem poroda se v poznosrednjeveškem izročilu ukvarjajo razna poročila: slikovni viri, hagiografska poročila, medicinska in zdravilstvena literatura ter kronike. Zbirke receptov nam od časa do časa posredujejo, na kakšen način se lahko zanosi, kako prepoznamo nosečnost in kakšnega spola bo otrok.⁵⁶ »Zakaj vsi njeni zdravniki so ji govorili, da nosi sina v sebi, in zaradi tega je bila polna upanja.«⁵⁷ Znanje in izkušnje antike ter arabskih in srednjeveških strokovnjakov v zvezi s tako bistvenim problemom človeštva, kot ga predstavlja rojevanje otrok, njihova nega in vzgoja, so se tudi pri nas v srednjem veku zbirali v najrazličnejših rokopisih po samostanih. Tako je na primer v benediktinskem samostanu v Gornjem gradu že v 14. stoletju nastal rokopisni traktat o seksologiji ter o ženskah in njihovem ustroju, sto let poznejši pa je nemški prevod Razesovega traktata o otroških boleznih, danes v Semeniški knjižnici v Ljubljani.⁵⁸

Žene so v preteklosti rojevale v bolj naravnem sedečem položaju, morda v posebnih porodnih stoli, ki so jih hranili na gradovih. Pri porodu so pomagale služabnice in najbližje babice. »Tedad je milostna gospa vstala in začela s težkim delom, jaz pa sem poslala po ogrsko dvorno služabnico, ki ji je bilo ime Aessin (Elizabeta) Margit. Ta je takoj prišla; bila pa je tam tudi neka služabnica, Fronacherinn (Frodnach) po imenu. Obe sem pustila pri svoji milostljivi gospe. Zatem sem odšla po babico, ki jo je poslala gospa von Schaunberg. Ležala je v moje mlade gospe sobi. ... In ko je prišla k moji milostljivi gospe, ni trajalo niti pol ure in že nam je vsemogočni Bog podaril mladega kralja.«⁵⁹

Glede na omejena sredstva, s katerimi so babice razpolagale, in možne komplikacije je bil strah pred porodom povsem upravičen. V veliki meri so bile namreč povsem nepoznana tako zdravila, ki bi pospešila popadke kot tudi kirurške klešče. Število žensk, pri katerih se je prva nosečnost končala usodno, je bilo temu ustrezno visoko.⁶⁰ Ni pa raziskano, koliko so v posameznih težjih primerih pri porodu pomagali tudi zdravniki, v drugi polovici še židovski, po letu 1514, ko so počasi začeli tudi na Kranjskem organizirati javno zdravstveno službo, deželni fiziki.⁶¹

⁵³ Alltag im Spätmittelalter, ur. Harry Kühnel, Verlag Styria, Gradec, Dunaj, Köln 1996 (posebna izdaja), str. 157–160.

⁵⁴ Spomini Helene Kottanner, prevod Antona Janka; v: Peter Štih in Igor Grdina, Spomini, str. 66.

⁵⁵ Shulamith Shahar, The History of Women in the Later Middle Ages – A General View and Problems of Research; v: Frau, str. 10 in 11.

⁵⁶ Alltag, str. 158.

⁵⁷ Spomini Helene Kottanner, str. 59.

⁵⁸ Maja Žvanut, Od viteza do gospoda, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1994, str. 140.

⁵⁹ Spomini Helene Kottanner, str. 59.

⁶⁰ A History, str. 298 in 290.

⁶¹ Maja Žvanut, Od viteza, str. 140.

Po porodu je morala biti ženska »očiščena«. Tak prizor nam na gradu Rožek na Koroškem opisuje tudi Santonino. »*Toda pred večerjo je naš škof na prošnjo taistega mogočnega gospoda Andreja stopil v spalnico mogočne gospe Regine Mordax, njegove žene, ki je po domači navadi še zmeraj ostajala doma po nedavnem porodu: slovesno jo je blagoslovil z dojenčkom in s tem opravil nalogo, ki sicer pritiče župniku. In ko je vstopil, je ni pozdravil, ampak šele po blagoslovu sta si izmenjala pozdrav in si izmenjala roke; takega običaja se namreč drže v deželi, pravijo.*«⁶²

Nezaželena nosečnost

*Jaz, sirota, ki skrivaj
sem ljubila in do zdaj
vešče skrivala ljudem,
vem, da čaka me porod:
ko napel se je život,
vse izdal je njih očem...*⁶³
Anonimno

Niso si pa vse ženske želele otrok in te so po vsej verjetnosti posegale tudi po kontracepciji ali splavu. Zaradi pomanjkanja virov si ne moremo dovoliti zaključkov glede razširjenosti takšnih praks in metod. Pisci tekstov, povezanih s tem vprašanjem so bili običajno kleriki in teologi. Ti so domnevali, da je med »njihovo čredo« prav gotovo obstajala vsaj želja po kontroli rojstev. Ta je bila običajno največja v primerih, kjer je bil motiv za spolni kontakt užitek ali poželenje, kot so bile zunajzakonske afere in bordeli. Na podlagi teh pičlih klerikalnih polemik pa ni upravičeno sklepati, da so srednjeveške ženske razvile lastno znanost glede kontracepcije.⁶⁴

Vendar nam navzlic temu poznavanje takih postopkov razodeva demografsko stanje vsaj pri zrelih (več kot tridesetletnih) ženskah iz skupine malega meščanstva, pri katerih se je materinstvo zaustavilo precej pred menopavzo. Ženski upor proti rojevanju se je postavil po robu tako imenovanim spolnim junaštvom moških, o katerih so radi pripovedovali pravljicarji, najrajši v psalmih ali očenaših, in slavili duhovnike ter menihe, absolutno najboljše pod soncem v tovrstnem »športu«. Čeprav ni coitus interruptus nikjer zavržen ne potrjen, lahko spričo zagrizenosti, s katero so moralisti obsojali neko drugo kontracepcijsko navado, in upoštevanje iznajdljivosti mladih žen vsaj v toskanskih mestih, o katerih nam priča La Ronciere⁶⁵, sklepamo, da je bila na začetku 15. stoletja zelo razširjena najbrž dokaj nova navada – analno občevanje.⁶⁶

Po ljudskem prepričanju je morala ženska, ki je hotela zanositi, prvih nekaj trenutkov po spolnem odnosu preživeti v popolni relaksaciji. Že nedolžno kihanje bi lahko povzročilo

⁶² Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 56.

⁶³ Srednjeveški cvetnik, Latinska lirika srednjega veka, izbral, prevedel in komentiral Primož Simoniti, Slovenska matica, Ljubljana 2000, str. 417; odlomek iz pesmi z naslovom Zapuščena.

⁶⁴ A History, str. 288 in 289.

⁶⁵ Geschichte des privaten Lebens, 2. Band: Vom Feudalzeitalter zur Renaissance, Hrsg. von Georges Duby, S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main 1990, str. 212 in 213.

⁶⁶ Pascal Dibie, Etnologija spalnice, *cf., Ljubljana 1999, str. 87.

izločitev semenčec. Seveda pa, če otroka ni želela, je lahko kihala kolikor ji je srce poželelo in čim več skakala naokoli.⁶⁷

Podobno pomanjkanje informacij obstaja tudi glede splavov. Poseben problem je predstavljal dejstvo, da nosečnosti niso mogli dovolj hitro prepoznati. Kot vemo danes, je nevarnost pri splavu toliko večja, kolikor višja je nosečnost. Kot sredstvo, ki je povzročilo splav, je bila v srednjem veku zelo razširjena goba ergot, ki je napadala rž. Vendar pa je bila zelo strupena v velikih odmerkih, ki so jih priporočali pri visoki nosečnosti. Zaradi tega sta zelo pogosto mati in zarodek umrla skupaj.⁶⁸

Zaradi tega so se ženske velikokrat zatekale tudi k drugim alternativam – kot npr. k detomoru ali zapustitvi novorojenčka –, ki so predstavljale veliko manjšo nevarnost. A kljub temu, da samo dejanje detomora zanj ni bilo nevarno, jo je na koncu koncev vseeno čakala smrt. Detomor je bil namreč zelo hud prekršek, ki se je običajno kaznoval s smrtno kaznijo.⁶⁹

Vstop v življenje

V svojem življenju se je človek najprej srečal z zakramentom krsta. Zaradi nevarnosti, katerim je bilo življenje novorojenčka izpostavljeno, je bilo zelo pomembno, da se je krst izvršil v kar se da najkrajšem možnem času. »Zgodaj zjutraj so poslali po škofa iz Ostrogona (Esztergon), da naj pride in naj pomaga mladega kralja napraviti kristjana. Ta je prišel, in župnik iz Bude, ki so mu rekli mojster Franc, ta je bil tudi tam.«⁷⁰ Kot je še danes navada sta bila, tako rojstvo kot tudi krst, tudi v srednjem veku priložnost za slavlje. »...; in ko je plemeniti in zvesti grof Ulrik Celjski zvedel, da se mu je rodil kralj in prijatelj, ki je bil njegov nečak in gospod, se je zelo razveselil in tudi Hrvati in drugi grofje in gospodje in vsa dvorna služinčad. Tedaj je plemeniti grof Celjski zaukazal napraviti kres veselja in so šli s plamenicami na vodo in so se veselili vsi še dalj kot do polnoči.«⁷¹ Ravno zaradi nujnosti hitrega krsta pa Pankrac Turjaški leta 1489, ko se mu je rodila hči, zaradi smrti tasta Dujma Frankopanskega ni mogel prirediti običajnega velikega krstnega slavlja. Zadovoljiti so se morali le s skromnim obredom v grajski kapeli.⁷²

Vzgoja in izobrazba

Takoj ko je otrok prerasel plenice, so ga oblekli tako, da je bil podoben majhnemu odraslemu. S tem je bila že na zunaj vidna razlika med spoloma. Različna pa je bila seveda tudi vzgoja fantov in deklet. Vzgoja deklic in izobrazba žensk, ki bi nudila več kot samò učenje opravljanja hišnih opravil, je bila zelo redka izjema. Na splošno se je zdelo obiskovanje šole nepotrebno in nepomembno. »Zato sem močno začudena spričo mnenja nekaterih moških, ki trdijo, da ne bi želeli, da njihove žene, hčere ali sorodnice študirajo, iz strahu, da si ne bi pokvarile svoje nravi.«⁷³ Iz deklice je bilo potrebno v dobrih desetih letih narediti

⁶⁷ Geschichte, str. 213.

⁶⁸ A History, str. 290.

⁶⁹ Prav tam, str. 290–292.

⁷⁰ Spomini Helene Kottaner, str. 67.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Maja Žvanut, Od viteza, str. 139 in 140.

⁷³ Christine de Pizan, Knjiga, str. 193; tako se sprašuje, ko spozna koliko dobrih del so naredile ženske, zlasti izobražene.

ženo, ki bo večša ročnih del, šivanja, tkanja, predenja, vezenja, ki bo poznala vse skrivnosti pripravljanja hrane, ki bo znala voditi gospodinjstvo in po potrebi gospodarstvo, nadzorovati delo na polju in v hlevu in ki bo večša nege bolnika. »*Dejstvo je, da vsi moški, zlasti pa tisti bolj izobraženi, ne delijo zgoraj omenjenega mnenja, namreč da je izobraženost žensk nekaj slabega. Je pa res, da ga veliko število tistih manj izobraženih podpira, kajti ne bi jim bilo všeč, da bi bile ženske bolj učene od njih. Tvoj oče, velik astronom in filozof, ni mislil, da lahko znanost ženske pokvari; nasprotno, veselilo ga je – kot dobro veš – da imaš sposobnosti za literaturo. Ženski predsodki tvoje matere pa so bili tisti, ki so preprečili, da bi v mladosti poglobila svoje znanje, kajti hotela te je omejiti v okvir ročnih del, ki so običajna zaposlitev žensk* (poudarila M.K.).«⁷⁴

Zaradi tega so bili tudi redki primeri, da bi ženske lahko naredile kakšno, od teh opravi oddaljeno, poklicno kariero. Te izjeme so se pojavile med plemkinjami, katerim so namenili pri izobrazbi več pozornosti. Proti koncu srednjega veka je morala biti stopnja pismenosti med njimi že kar visoka, saj poznamo že primere korespondence med plemiškimi ženami, znan pa je tudi primer, ko je oče najel učitelja, da bi hčer naučil pisati: to je bil okoli leta 1495 Jurij Scheyer na gradu Soteska. Vendar se je stvar končala slabo, saj je bil učitelj mlad in se je zaljubil v svojo učenko, ona pa vanj. Verjetno sta hotela pobegniti in sta zato v podporo svoji ljubezni iz grajske cerkve pobrala dragocenosti v vrednosti štirideset dukatov. Vse skupaj pa je prehitro prišlo na dan in fanta so zaprli ter utopili. Sčasoma pa je postalo znanje branja in pisanja nekaj povsem samoumevnega.⁷⁵

Na dvorih, kjer je bila mati le del otrokovega življenja, so za vzgojo skrbele predvsem vzgojiteljice. Otrok je večino časa preživel v njihovi družbi in od njih tudi dobil prve vtise o življenju. »*Zatem pa je njegova milost poslala sle na Dunaj in njegovo najmlajšo hčerko, gospo Elizabeto, so mu z njeno služinčadjo vred pripeljali v Bratislavo. Vse to se je zgodilo. Takrat sem bila jaz, Helena Kotanerica, tudi zraven ...*«⁷⁶ V svojih spominih nam Helena Kottanner omogoča vpogled v svoj življenjski svet na madžarskem kraljevem dvoru, in tako lahko nekaj izvemo o kvalifikacijah, znanju ter predizobrazbi, ki jo je imela kot vzgojiteljica kraljevih otrok. Kot izkušena se je izkazala pri izbiri dojlje in pri prepoznavanju nekaterih znamenj, »*po katerih sem dobro spoznala, da do rojstva otroka ni več daleč.*«⁷⁷ Zelo pomembno vlogo je odigrala tudi pri samem kronanju kralja, saj je bil »*v mojem naročju okronan pri svetega Štefana oltarju.*«⁷⁸ Na poti iz cerkve svetega Petra pa je »*plemenita kraljica svojega sina zelo počastila in se je ponižala pred njim, tako da sem jaz uboga ženska tega dne morala hoditi pred njeno milostjo, takoj zraven plemenitega kralja, zato ker sem njegovo milost držala v naročju, ko so ga mazilili in kronali.*«⁷⁹ Kako pomiriti jokajočega otroka, je ponazorila na poti v deželo pri Györu, ko ga tudi dojlja ni mogla pomiriti, »*sem ga vzela v naročje in sem ga nesla dober kos poti in dojlja je šla z menoj, dokler se nisva utrudili, in potem sem ga spet položila v zibko.*«⁸⁰

Plemiški deklici je bilo treba zaradi njene bodoče vloge v družbi omogočiti tudi pouk v plesu, petju in igranju na kak instrument, naučiti jo je bilo treba uglajenega dvornega vedenja, za razvedrilo pa tudi osnov lovskih veščin. Zelo pomembno vlogo pri izpolnitvi doma pridobljenega znanja so imeli tudi ženski samostani. Za to so v tem času za dekleta

⁷⁴ Prav tam, str. 195.

⁷⁵ Alltag, str. 175; Maja Žvanut, Od viteza, str. 77.

⁷⁶ Spomini Helene Kottaner, str. 53.

⁷⁷ Prav tam, str. 66.

⁷⁸ Prav tam, str. 76.

⁷⁹ Prav tam, str. 77.

⁸⁰ Prav tam, str. 79.

Igranje na instrument: eden od idealov vzgoje za plemiško deklico; igralna karta. Južna Nemčija ali Avstrija, 1453–1457. Dunaj, Kunsthistorisches Museum. (Foto: Photostudio Milap, Dunaj.)

prihajali v pošte v tudi tuji dvori, saj je bila v določeni starosti ločitev od staršev za določen čas običajna vzgojna metoda.⁸¹

Tudi Santonino na mnogih gradovih omenja venček deklet, ki so spremljale domačo gospo. »Na dvorišču zgornjega gradu nam je prišla naproti mogočna in plemenita gospa Omelija Trautmannsdorfer (Trauttenstarferin) z dvema deklicama občudovanja vredne skromnosti in ljubkosti, ki sta bili v lepoti in čednosti na moč podobni svoji gospe.«⁸² O vdovi Magdalenii Raunach, ki je v neki vasi kosila s popotniki in je »tjakaj prišla z družino, s slugami in deklami, med katerimi so bile tri čednostne in zale device«⁸³, pa ve povedati, da je kot botra hotela peljati nekaj deklet k birmi in da je »to tista gospa, ki je imela več let v uku in vzgoji princeso Kunigundo Avstrijsko, preljubo hčerko presvetlega cesarja.«⁸⁴ V kakšni starosti in za koliko časa so pošiljali dekleta v tak uk, ni znano, verjetno pa podobno kot fante okoli njihovega dvanajstega ali trinajstega leta.

Poroka

*V popóldanskem bleščanju zelenih host in gmajn
se béli nad vrhovi samotni Drachenstein.
Iz oken sredi stolpa med blagi šum dreves
vrvíjo zvoki lutnje, kot da hité na ples.
V dvorani slavnih dedov v spokojni poltemi
galjardo si popeva cvetoča grajska hči.
Kot strune, uglašene na isti zven po dve,
tako v njej uglašeno je rádstno srce:
na krilih pesmi pleše in plava prek gozdov
tja na gradič v dolini, ki je gradič Njegov.
V dvorani pa v polmráku po stenah vsenaokrog
s podob jo zro obrazi; in njih pogled je strog.
Kaj ni pradedu Hansu na lica legla skrb?*

*Ji ni ded Sigismund z očmi pokazal grb?
In Wilhelm, ji ne kaže vsenaokrog vzdolž
sten ovalnih fresk z gradovi in njihovih imen?
Od slike pa do slike deklè s pogledom grè
in lahni hod galjarde pod prsti ji zamre.
Nikoli! – govorijo od vseh strani oči.
Nikoli, ljubo dete, se **to** ne dogodi!
In kot da lutnja joče, po gradu zadržé
pavane tožni stih: Ko v grob me polože ...
Pod gradom pa iz hoste, kot tih odmev glasú,
prepeva kukavica: ku-kú ku-kú ku-kú.*

Janez Menart⁸⁵

⁸¹ Maja Žvanut, *Od viteza*, str. 77.

⁸² Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 59.

⁸³ Prav tam, str. 56.

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Janez Menart, *Pridige in balade*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1990, str. 32 in 33, pesem z naslovom *Lutnja*

Na izoblikovanje vzorcev porok, vključno s povprečno starostjo ženina in neveste, so vplivala ekonomska in demografska valovanja. Veliko plemiških družin je bilo v krizi in dota, ki jim je pri poroki s hčerjo iz premožnejše družine pripadla, je bila ena od možnosti, da napolnijo svojo izčrpano blagajno. Različni družbeni sloji so si izoblikovali vsak svojo strategijo za sklepanje dobičkonosnih porok. Za nižje plemstvo se je kot zelo dobičkonosna alternativa izkazala zveza z bogato meščansko hčerjo. Obe strani sta imeli od tega koristi: plemič si je lahko gospodarsko opomogel, sorodstvo meščanske neveste pa se je na drugi strani lahko veselilo socialnega prestiža, ki ga je takšna zveza prinesla. Veliko vlogo sta igrali tudi religija in filozofija, saj si je srednjeveška cerkev prizadevala za čim večji vpliv na poročno prakso in moralo udeležencev.⁸⁶

Cerkev je le počasi lahko vsilila svoj vpliv in pogled na poroko kot zakrament in monogamno, doživljenjsko zvezo. Še zelo dolgo so se med ljudstvom ohranile t.i. skrivne (necerkevne) poroke, ki so se sklepale brez prisotnosti duhovnikov in kljub temu, da jih je cerkev začela preganjati pod grehom, jim ni mogla odreči veljavnosti. In šele v prvi polovici 17. stoletja je nedvomno obveljala splošna obveznost cerkvenih zakonov in neveljavnost drugih zakonov.⁸⁷

Soglasje med ženinom in nevesto, da hočeta skleniti zakon je postalo, z uveljavitvijo konsenzualnega načela, odločilno za sklenitev zakonske zveze. Ta razvoj je pomenil spremembo ne samo v odnosih med fevdalnimi podložniki in zemljiškimi gospodi – ker je sedaj podložnik lahko samostojno odločal –, ampak tudi med starši in otroci ter med spoloma. Ali je to pomenilo, da so sedaj lahko mladi ljudje sami odločali o svojih bodočih partnerjih, da so bile mladoletne punce sedaj vključene ali celo samostojne v težkem procesu iskanja primernega moža in so odločala, če se bodo sploh poročile in ali je konsenz pomenil, da so bile žene spoštovane kot enakopravne partnerice svojih mož v vseh zadevah?

Eno je bila teorija in nekaj povsem drugega praksa. Poroke so bile zelo pomembno sredstvo za pridobivanje ali ohranitev moči ter posesti, zato je povsem logično, da mlada dekleta višjih slojev niso mogla in smela odločati o tem. Tudi fantje niso imeli nič več pravic pri odločanju, še posebej, če so bili dediči posesti. Načelo konsenza je tako ostalo samo v besedah, ki sta jih ženin in nevesta izmenjala pred duhovnikom, dejansko pa je odločitev o sklepanju zakonske zveze ostala še naprej predvsem v rokah staršev.⁸⁸

Torej je bil razum, podžgan s skrbjo za napredek in preživetje rodu, tisti, ki je odločal o izbiri zakonskega partnerja. Čustva so bila ob začetku skupnega življenja popolnoma postranskega pomena. Ljubezen seveda ni iznajdba poznejših stoletij, tudi srednjeveškemu človeku sta bili ljubezen in sreča ideal, a to je bila stvar, ki se je navadno razvila šele v zakonu – če se je – ob prilagajanju zakoncev na skupno življenje. V večini primerov pa so bili uporabni nadomestki za ljubezen »nežnost«, »skrb« in »poštenost« v smislu lojalnosti.⁸⁹ *»Enaka sta si v poštenju, lepoti in plemenitosti in zatorej še sedaj živita v posebni medsebojni ljubezni in popolni slogi...«*⁹⁰

Žena je prinesla v zakon doto (denar in morebitne nepremičnine) in balo, ki je po njeni smrti pripadla njenim dedičem (otrokom oziroma, če teh ni imela, njenim sorodnikom), mož pa ji je bil praviloma dolžan zagotoviti enak znesek v dveh delih, zaženilu, na katerem je

⁸⁶ A History, str. 272; Alois Niederstätter, *Das Jahrhundert der Mitte, An der Wende vom Mittelalter zum Neuzeit*; v: *Österreichische geschichte 1400 – 1522*, Ueberreuter, Dunaj 1996, str. 54.

⁸⁷ Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Slovenska matica, Ljubljana 1996, str. 252 in 253.

⁸⁸ A History, str. 273; Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 254.

⁸⁹ Maja Žvanut, *Od viteza*, str. 130 in 131.

⁹⁰ Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 59.

imela ona po njegovi smrti le užitek, ob njeni morebitni ponovni poroki ali smrti pa je pripadel moževim dedičem, in jutrnjo, s katero je lahko prosto razpolagala.⁹¹

Glede na to, da je iniciativa za sklepanje zakonskih zvez praviloma prihajala s strani ženina oz. njegove družine in prijateljev, so bili pri starosti nevest gotovo bolj pragmatični kot pri starosti ženinov. Dekleta so nekako prvič poročali med njihovim 18. in 21. letom. Tudi, ko Santonino na svoji poti posebej poudari starost žen, omeni dvajset let. »*Barbara Flaschberger (Flosperger), hči gospoda na gradu Flaschbergu, ki je bilo o njem zgoraj povedanega dovolj, njegova žena (namreč Jurija Venda, kastelana na gradu Prižanku; op. M.K.), stara dvajset let,...*«⁹²

Neenak par, Hans Baldung Grien, 1507.

Če je žena umrla, se je plemič zaradi otrok in gospodarstva navadno zelo hitro spet poročil, zato niso bili nič neobičajnega zakoni, v katerih je bila starostna razlika med zakoncema precejšnja – ostarel plemič in njegova dvajset ali trideset let mlajša druga ali tretja žena. »...in četrta zakonska žena prej imenovanega gospoda Andreja. ...stara je kakih dvajset let in že mu je rodila fantka nenavadne lepote...«⁹³ Sicer Santonino ne pove ničesar o starosti njenega moža, vendar glede na to, da je bila to že njegova četrta žena, lahko sklepamo, da je moral biti verjetno že kar v letih.

Naletimo pa tudi na primere, ko se je vdova ponovno poročila z dokaj mlajšim moškim. Tudi Helena Kottanner se je po smrti svojega prvega moža leta 1430 znova poročila. In sicer je, s privolitvijo svojih najbližjih sorodnikov ter na priporočilo dunajskega mestnega sveta in dunajskega stolnega prošta, vzela komornika Johanna Kottannerja, ki je šele leta 1426 dosegel polnoletnost.⁹⁴

»Kajti možje so tisti, ki vladajo ženam, in ne žene možem!«⁹⁵

Odredba, »žene naj bodo podrejene svojim možem kakor Gospodu, mož je namreč glava ženi, kakor je Kristus glava Cerkvi, ker jo je odrešil, saj je njegovo telo. In kakor je cerkev podrejena Kristusu, tako naj bodo v vsem žene možem.«⁹⁶, zapisana že v Novi zavezi, v pismu Efežanom, tudi v poznem srednjem veku ni izgubila svoje vrednosti. V očeh cerkve kakor tudi med laiki, je bilo priporočilo za dober zakon, da mož vlada in žena brezpogojno uboga. Kadar le-ta tega ni storila, je imel mož pravico, da svojo ženo disciplinira in kaznuje, saj so tako posvetni kot tudi cerkveni zakoni poudarjali moževo odgovornost za svojo ženo.⁹⁷

⁹¹ Maja Žvanut, *Od viteza*, str. 131.

⁹² Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 31.

⁹³ Prav tam, str. 29.

⁹⁴ Harald Tersch, *Selbstzeugnisse*, str. 39.

⁹⁵ Christine de Pizan, *Knjiga*, str. 158.

⁹⁶ Sveto pismo Nove zaveze, Jubilejni prevod ob štiristoletnici Dalmatinove Biblije, Nadškofijski ordinariat v Ljubljani, Ljubljana 1984, str. 537.

⁹⁷ A History, str. 275 in 276.

*Ljubosumnež pretepa svojo ženo. Guillaume de Loris
in Jean de Meun, Le Roman de la Rose, Dunaj,
Österreichische Nationalbibliothek. Cod. 2568. f. 70v.,
Sev. Francija, okrog 1430.*

Pregovor: »Konj, bodisi dober bodisi slab, potrebuje ostrogo; ženska, bodisi dobra ali slaba, potrebuje gospodarja in včasih tudi palico.«, ki ga je v 14. stoletju zapisal neki Florentinec, poln modrih izrekov, dobro zajema takratno mišljenje.⁹⁸

»Oh, draga Kristina, dobro veš, koliko žensk lahko vidimo, kako po krivdi kakega krutega moža upravljajo svoje nesrečno življenje v verigah zakona, v katerem so trpinčene še bolj kot sužnji Saracenov. Oh, Gospod, kako se pustijo pretepati neprestano in brez razloga! Oh, koliko nedostojnosti, podlosti, zmerjanj, žalitev in sramotitev toliko hrabrih žensk prenaša brez najmanjšega ugovarjanja. In še koliko drugih, ki nosijo breme številnega potomstva, vidimo umirati od lakote in bede, medtem ko se njihovi možje vlačijo v krajih razvrata in ponočujejo v vseh gostilnah po mestu! In ko se možje vrnejo, mar ne dobijo te ženske namesto večerje klofuto? Povej, če se motim in če ni taka usoda večine tvojih sosed?«⁹⁹

Iz tega je lepo razvidno, kakšna je bila mentaliteta takratnih moških in pa tudi samih žensk. Ženske so bile pač tako vzgojene – da postanejo zveste žene, podrejene svojemu možu – in zato se jim ni zdelo nič nenavadnega, če so se moški nad njimi tudi fizično izživljali. To je moč razbrati tudi iz naukov, ki jih je dal Jožef Lamberg svojim hčeram. Pravi namreč, da če dobijo pobožnega moža, naj bodo do njega ljubeznive in dobre in naj živijo z njim častivredno. Prav tako, naj mu ne dajo vzroka, da bi z njimi ravnal grdo, saj bo tako ravnal z njimi dobro. Če pa bi slučajno njihov mož brez razloga ravnal z njimi slabo, naj o tem ne razsojajo same, temveč Bog in naj bodo z njim vseeno dobre, saj drugače ne gre.¹⁰⁰

Dejstvo, da so takšne nasvete delili in pisali moški je znano in razumljivo za ta čas. Veliko bolj me čudi dejstvo, da je Christine de Pizan, v svoji Knjigi o mestu dam, ki naj bi bila ravno naperjena zoper takšne moške zmote, v svojem zaključnem nagovoru ženskam zapisala: »In ve, drage prijateljice, ki ste poročene, ne jezite se, da ste na ta način podrejene svojim možem, kajti za ljudi ni vedno koristno, če so svobodni. To dokazujejo besede, ki jih je Božji angel rekel Ezdri, namreč da so tisti, ki so se predali svoji svobodni volji, padli v greh, se uprli Našemu Gospodu in poteptali pravične, to pa jih je potegnilo v uničenje. Naj se tista, ki ima blagega, dobrega in razumnega moža in jo ta iskreno ljubi, zahvali Gospodu, saj to ni majhna usluga, temveč največje dobro, ki ga lahko prejme na tej zemlji. **Naj mu kar najbolj služi in ga z zvestim srcem ljubi – kar je tudi njena naloga** (poudarila M.K.) – naj pri tem živi v miru in moli Boga, da bo še naprej varoval njuno zvezo in ohranil njuno življenje. Tista pa, katere mož ni ne dober ne slab, se mora prav tako zahvaliti Gospodu, da

⁹⁸ Prav tam, str. 13.

⁹⁹ Christine de Pizan, Knjiga, str. 157 in 158.

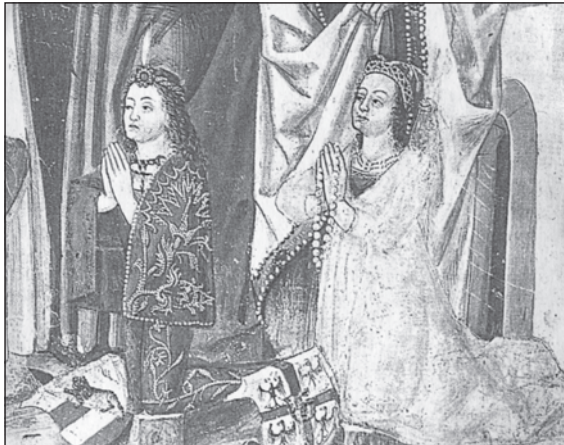
¹⁰⁰ Maja Žvanut, Od viteza, str. 135.

ji ni dal še slabšega; na vso moč se mora truditi, da pomirja njegove izpade in da živita mirno in skladno s svojim položajem. In tista, čigar mož je sprijen, nezvest in zloben, se mora potruditi in ga prenašati, zato da ga iztrga iz sprijenosti in ga vrne, če more, na pot razuma in dobrote. Če pa kljub vsemu njenemu trudu mož še naprej vztraja v slabem, bo njena duša nagrajena za to pogumno potrpežljivost in vsi jo bodo blagoslovili in branili.«¹⁰¹ Takšno pisanje je še en dokaz, kakšna je bila mentaliteta takratne družbe. In po vsej verjetnosti tudi Christine de Pizan glede odnosov med zakoncema ni bila nobena izjema. V takratni družbi je bilo povsem sprejeto in razumljivo dejstvo, da ženska pri izbiri svojega partnerja ni imela nobene besede in zato je lahko dobrega in poštenega moža pripisala le srečnemu naključju.

Njihovo brezpogojno ubogljivost nam opiše tudi Santonino v prizoru o umivanju, o katerem sem nekaj več zapisala v posebnem poglavju o osebni higieni. Čeprav je bila to gesta gostoljubja, je morala »na možev ukaz«¹⁰² gospa Barbara Flaschberger umiti Santonina. S tem prav gotovo ni izkazala gostoljubja žena, temveč mož, saj je ženo jemal kot svojo lastnino in jo je radodarno delil s prišlekom. Nič drugače ni bilo pri mizi, kjer je bilo prav tako potrebno gostu izkazati gostoljubje. In tudi tukaj, če je bila pri kosilu seveda prisotna, je to naloga opravila žena. »Potlej smo sedli k drugemu kosilu, kjer je moral Santonino **na ukaz imenovanega gospoda viteza** (poudarila M.K.) zasedeti prostor tik zraven omenjene Omelije: ta mu je lastnoročno večkrat ponudila za pitje vrč, iz katerega sta pila ona sama in njen dobri mož.«¹⁰³

Možje so nadzirali vsako najmanjšo podrobnost v ženinem življenju in tako tudi njene religiozne aktivnosti. »In danes je hotela svoji čisti dobrotljivosti dodati še duhovno vez (šla je namreč k birmi; op. M.K.), da bi držala še trdneje in dlje – z **moževu privolitvijo** (poudarila M.K.).«¹⁰⁴

Odnosi med zakonci so bili vsakršni, od zelo skladnih preko znosnih do hladnih. »Sicer pa ti zagotavljam, da takih nerazumevanj ni v vsakem zakonu; so pari, ki živijo v popolni ubranosti, kjer zakonca drug z drugim živita v ljubezni in zvestobi, ker sta oba dobra, mila in razumna. Seveda obstajajo slabi možje, vendar najdemo tudi sijajne, častivredne in

Leonard, zadnji goriški grof,
in njegova žena Paola Gonzaga kot
ustanovitelj na freski vkapeli gradu
Bruck, Lienz.

¹⁰¹ Christine de Pizan, Knjiga, str. 304 in 305.

¹⁰² Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 31.

¹⁰³ Prav tam, str. 74.

¹⁰⁴ Prav tam, str. 32.

¹⁰⁵ Christine de Pizan, Knjiga, str. 158.

modre; ženske, ki se z njimi omožijo, so rojene pod srečno zvezdo in Bogu se imajo zahvaliti za srečo, ki jim jo daje na tej zemlji.«¹⁰⁵

Seveda tudi naš popotnik naleti na različne odnose med zakonci. O zakonski zvezi med goriškim grofom Leonhardom in Paolo Gonzaga iz Mantove, ki je bila sklenjena iz političnih razlogov, pripomni »Lienz ima grad in odlično utrjeno trdnjavo, oboje štirikotne oblike, za lučaj daleč od predmestja; grad leži ob reki navzgor in ime mu je Bruck (Pruch). V njem ima po navadi svojo rezidenco – tako pravijo – svetla gospa grofica Pavla s svojim dvorom. Baje namreč prej omenjeni gospod grof prebiva pogosteje v mestu kakor tam gori.«¹⁰⁶ Mogoče sta omenjena zakonca živela celo ločeno, kar glede na vnaprej določene poroke tudi ne bi bilo nič čudnega (podobno je za celjskega grofa Friderika II. in njegovo ženo Elizabeto predvidevala tudi Nada Klaić.¹⁰⁷). Enej Silvio Piccolomini nas v svojem delu *De Statu Europae* seznani tudi z goriškim grofom Henrikom in z njegovim »spoštljivim« odnosom do svoje žene. Takole pravi: »V tej deželi vlada Henrik, goriški grof, mož, ki je slabši kot ženska; sredi noči vleče svoje sinove iz spanja in jih sili piti ter se čudi, kako lahko spijo žejni. In ker oni tega niso hoteli in so vino odklanjali, se je obrnil k svoji ženi in ji rekel: 'Te imaš ti od nekoga drugega, **ti kurba** (poudarila M.K.), moji otroci to že niso, saj celo noč spijo brez žeje.'«¹⁰⁸ Tukaj je seveda jasno, da žena ni bila nikakršna prostitutka, ampak jo je s tem izrazom goriški grof samo poniževal, ne meneč se za to, ali so njegove psovke utemeljene ali ne. Takšne in drugačne vzdevke so uporabljali seveda tudi drugi možje.¹⁰⁹

V večini primerov pa avtor Popotnih dnevnikov žene opiše kot čednostne, dostojanstvene, plemenite in vredne svojega imena. »Na kratko povedano: po pravici bi smela ta zanesljiva in v vsem nadvse primerna gospa veljati in biti spoštovana kot gospodarica in kraljica te dežele, saj ji ne manjka prav nič tistega, kar pristaja najimenoitnejši gospe, dasi je še zelo mlada.«¹¹⁰ Potemtakem so tudi njihovi zakoni lahko bili srečni. »...enaka sta si v poštenju, lepoti in plemenitosti in zatorej še zdaj živita v posebni medsebojni ljubezni in popolni slogi, vendar za zdaj še nimata potomstva; čeprav sta zato manj zadovoljna, sta se navzlic temu rada in brez godrnjanja vdala v božjo voljo.«¹¹¹

Po vsej verjetnosti je tudi Santonino ocenjeval ženske po merilih, ki so v takratni družbi za njih veljala. Da jih je videl in opisoval kot dobre žene, gospodinje in kuharice, ki so skromne, čednostne, pobožne, prijazne, dobrotne, častivredne, ljubke, zale in lepe, ne pomeni nič drugega kot to, da so se obnašale kot se je takrat za njihov spol in stan pričakovalo. To nam dokazujejo tudi vsi vzgojni traktati, ki so deklicam oziroma ženskam priporočali prav takšne kreposti.¹¹² »Naj nobena od vas ne vztraja zagrizeno v prepričanjih, površnih in brez podlage – v ljubosumju, trmi, nespoštljivem govorjenju ali pohujšljivih dejanjih – kajti to so stvari, zaradi katerih se vznemirja duh in izgublja razum in so še posebej neprijetne in nespodobne pri ženski.«¹¹³

¹⁰⁶ Paolo Santonino, Popotni dnevnik, str. 14.

¹⁰⁷ Glej Nada Klaić, Zadnji knezi Celjski v deželah svete krone, Celjski zbornik 1982, posebna izdaja, Celje 1982, str. 41.

¹⁰⁸ Meinrad Pizzinini, Das Städtische Leben von Lienz; v: Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters, Internationaler Kongress Krems an der Donau, 20. – 23. September 1976; Veröffentlichung des Instituts für Mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 2, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Dunaj 1980; str. 108.

¹⁰⁹ Brigitte Rath, Prostitution und Spätmittelalterliche Gesellschaft im Österreichisch-Süddeutschen Raum; v: Frau, str. 560.

¹¹⁰ Paolo Santonino, Popotni dnevnik, str. 84.

¹¹¹ Prav tam, str. 59.

¹¹² Več o vzgoji glej: Dagmar Thoss, Frauenerziehung.

¹¹³ Christine de Pizan, Knjiga, str. 305.

V teh časih je pri plemstvu za idealno veljala žena, kakršna je bila Margareta Herberstein (Žigova svakinja), ki je umrla leta 1518. Njen nagrobni napis jo slavi kot krepostno, vrlo gospodinjo, ki je učinkovito vodila hišo, da je njen mož lahko opravljal službo (štajerskega) vrhovnega vojaškega poveljnika. Takih žena baje ni bilo veliko, nadaljuje napis, bila je modra, pokorna in tiha, izogibala se je nesramežljivim besedam, v hiši ni trpela zla, rodila je štirinajst otrok.¹¹⁴

Najdemo lahko tudi nekaj nasprotnih primerov, kjer so žene šibale in udrihale po možeh, in ki potrjujejo sum, da se ženske – zelo, zelo redke – niso vedno pasivno vdale v usodo in so bile sposobne braniti svoje interese. »Vendar če je res, da mnoge sijajne ženske, kot sem ti rekla, trpinčijo njihovi zlobni možje, je treba priznati, da obstajajo tudi zelo hudobne ženske in to brez razloga, čeprav gre za manjšino. Dejansko, če bi ti rekla, da so vse žene dobre, bi me hitro obtožili za laž. Toda o tem ne bom govorila, kajti te vrste ženske so izkrivljene in tako rekoč izrodki.«¹¹⁵

Uporaba fizične sile ni bila tipična za ženske, ampak so večkrat posegle po jezikanju, ignoriranju moževih ukazov ali jih na skrivaj niso ubogale.¹¹⁶ Kako pa je družba, tudi same ženske, gledala na takšne »izkrivljenke«, nam je lepo razvidno iz Christininega komentarja.

Podjarmljen mož: Israhel van Meckenem, okrog 1480/1490.

Kar je tudi še dodaten dokaz, da so se ženske glede svoje vloge v zakonski zvezi povsem strinjale z uveljavljenim mnenjem.

Seksualno življenje znotraj in zunaj zakonske zveze

»Gospa, na svetu obstaja naravna privlačnost moških do žensk in žensk do moških; tega ne narekuje kak družbeni zakon, temveč telesno nagnjenje; gnani od spolne želje se zaradi njega ljubijo z ljubeznijo in strastjo. Ne vedo, kaj v njih prižiga te ognje strasti, vendar vsi moški in ženske poznajo to stanje, ki mu pravimo ljubezen.«¹¹⁷

Tudi Santonino popolnoma nič ne skriva, da ga ženske v veliki meri privlačijo. Samo spomnimo se na redovnice v samostanu Studenice (o tem prizoru natančneje v nadaljevanju),

¹¹⁴ Maja Žvanut, *Od viteza*, str. 135.

¹¹⁵ Christine de Pizan, *Knjiga*, str. 159.

¹¹⁶ A History, str. 276.

¹¹⁷ Christine de Pizan, *Knjiga*, str. 230.

kjer se sicer ni zgodilo nič nespodobnega, a o mislih in željah, ki so se pletle po glavah naših popotnikov, ni potrebno, ne vem kako, na debelo in široko razlagati. Tudi bližina žensk pri večerji mu ni bila neprijetna, saj pravi: »Potlej smo sedli k drugemu kosilu, kjer je moral Santonino na ukaz prej imenovanega gospoda viteza zasesti prostor tik zraven omenjene Omelije: ta mu je lastnoročno večkrat ponudila za pitje vrč, iz katerega sta pila ona sama in njen dobri mož. Ker ni bilo težko izpolniti ukaza, se je Santonino zlahka uklonil. ... Zares je prelepa in v cvetu svoje mladosti, šegava in prijetna.«¹¹⁸

Glede na to, da je celotno srednjeveško miselnost usmerjala cerkvena doktrina, je treba spolnost razumeti kot nujo za spočetje otrok in še zdaleč ne kot predajanje spolnim užitkom, katerih se je bilo potrebno bati in se jim izogibati. John Bromyard, neki angleški dominikaneec, je označil poroko kot »doživljenjsko brzdanje strasti«, ki je občasno prekinjeno z resnimi poskusi zanositve.¹¹⁹

Tako duhovščina kot tudi laiki so bili prepričani, da je sposobnost spolnega življenja bistvenega pomena za poroko – zaradi potomcev – in da se tisti, ki ne morejo imeti spolnih odnosov, ne morejo primerno poročiti.¹²⁰ Vendarle pa je bilo moraliste in pridigarje strah, da se ne bi par in predvsem žena razcvetela, zato so v besedilih dokaj strogo predpisovali, da se po njihovem dokaj nečloveška nagnjenja ne bi sprevrgla v navado. Seksualno slo so zakoncem namreč, cerkveni učitelji že vsaj od Avgušтина naprej, odmerjali kot v lekarnah hud strup, ki je v zelo majhnih odmerkih zdravilen.¹²¹ Med vrsticami njihove zadržanosti pa lahko kljub temu razberemo, da so tedanji pari poznali in uporabljali položaje, ki so jih, vsemu navkljub, omogočale ženska iznajdljivost in spretnost ter dolga ljubezenska zavezanost –, pri kateri užitek pač ni bil izvzet.¹²²

Zaradi tega, ker je bila spolnost rezervirana zgolj za ustvarjanje družine, niso bili redki primeri prešuštvojanja. Tudi pri tem so imeli možje veliko večjo svobodo kot žene. »Ne moreš biti pogosto s svojo damo in težko je za mladega moža kot si ti, da ostane deviški. Zakaj ne poskusiš služabnic?« Takšne pripombe dvorjanov ne namigujejo samo na gospodarjevo popolno oblast nad služabniki oziroma v tem primeru služabnicami, temveč tudi na njegove pravice, ki jih imel kot zakonski mož. Možje so jo namreč v primeru prešuštva odnesli povsem nekaznovano, kljub temu, da so zakoniki in javno mnenje v takšnih primerih predpisovali smrtno kazen. Uradno so bili bordeli namenjeni samskim vajencem ali popotnikom in vstop duhovnikom, poročenim moškim in Židom ni bil dovoljen. A v praksi se je dogajalo nekaj povsem drugega. Možje, ki so bili ujeti *in flagrante delicto* (v strastnem pregrešku) so bili kaznovani z zelo milo globo, medtem ko so bili Židje za vedno pregnani iz mesta.

Povsem druga pesem pa je bila z ženami. Glede na to, da je bil poglavitni namen poroke dobiti legitimnega moškega naslednika, je bilo seksualno življenje žensk strogo nadzirano in pravica do njihovih teles pridržana samo za njihove zakonske partnerje. Za poročene ženske, kakor tudi za deklice, ki so bile namenjene za poroko, je bilo povsem normalno, da niso imele pravic nad lastnim telesom. Na podlagi tega je velika večina hčera iz višjih družbenih slojev preživela zadnjih nekaj let pred poroko za samostanskimi zidovi.

¹¹⁸ Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 74.

¹¹⁹ James A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*, The University of Chicago Press, Chicago in London 1987, str. 503.

¹²⁰ Prav tam, str. 504 in 505.

¹²¹ Nina Kozinc, *Ženske*, str. 84.

¹²² Pascal Dibie, *Etnologija*, str. 87.

¹²³ Brigitte Rath, *Prostitution*, str. 560.

Čeprav redko, pa vendarle so tudi ženske tu in tam skočile čez plot. »*Bilo bi veliko bolje, da greš v javno hišo, kjer jih bo lahko sto prišlo k tebi.*« Takšnih in podobnih žalitev so bile deležne zakonolomske žene, ki niso bile v očeh svojih mož nič boljše od prostitutk.¹²³ Kljub temu, da so svoje avanture seveda poskušale obdržati kot skrivnost, pa so nekatere med njimi ujeli in jih postavili pred sodišče. V veliki večina sta bila oba, tako žena, ki je grešila kot tudi njen ljubimec, obsojena na smrt.¹²⁴

Kakšne pa so bile metode usmrtitve žensk obsojenih na smrt? Ponavadi so bile ženske zažgane na grmadi ali tiste iz višjega sloja obglavljene s sekiro, medtem ko so bili moški obešeni. Dejstvo, da so bili moški zažgani na grmadi samo v primeru najhujših zločinov, dokazuje, da so se zavedali pošastnega trpljenja, ki ga je povzročala ta oblika usmrtitve.¹²⁵

Ženska opravila

»Možu, ki bo našel krepotno in preudarno ženo, ne bo nikoli ničesar manjkalo. Njen ugled je velik po vsej deželi, njen mož ji zaupa. Kajti ona mu zagotavlja dobrine in blaginjo vse življenje. Ona išče in nabavlja volno, torej daje delo svojim služabnicam, da se posvečajo koristnim nalogam; ona oskrbuje svoj dom; to nalogo vzame nase. Kot trgovska barka je, ki prinaša kruh in dobrine. Nagradi tiste, ki si to zaslužijo, in si jih pridobi za zaupne prijatelje. Pri njej je hrane v izobilju, tudi za služabnike. Preden kupi zemljišče, se pozanima o njegovi vrednosti; po zaslugi svoje razsodnosti je posadila trto, ki je obogatila njen dom. Ledja si je opasala z močjo in roke si je utrdila z nenehnimi in koristnimi opravili. Luč njenega dela ne ugasne nikoli – niti sredi noči. Ukvarja se z najbolj plemenitimi opravki, in vendar nikoli ne opusti ženskih del, temveč pri njih dejavno sodeluje. Roko ponudi revežem in siromakom v pomoč. Ker je skrbna, se v svoji hiši ne boji ne snega ne mraza in tisti, ki jih ima v oskrbi, so oblečeni v težka oblačila. Odeva se s svilo in škrlatom, s častjo in plemenitim ugledom. Njen mož, ki sedi med deželnimi starostmi, je spoštovan. Ona pa izdeluje tkanine iz finega lanu in jih prodaja; odeta je z močjo in slavo. Njena radost bo večna. Njena usta širijo besede modrosti in milina vodi njen jezik. Ona bedi nad zalogami v shrambi in ne pase lenobe. Po nraveh njenih otrok lahko vidiš, kdo je njihova mati, in njihova dejanja govorijo o njeni sreči. Pohvalo si zasluži za dober videz svojega moža. Čeprav njene hčere niso več otroci, jim ukazuje v vsaki stvari. Prezira varljivo slavo in ničevno lepoto. Taka ženska, ki se boji Gospoda, bo hvaljena; nagradil jo bo s plodom njenih del, ki jo hvalijo vsepovsod.«¹²⁶

Vsepovsod, na knežjih dvorih, v mestih in na kmetiji, v vseh družbenih slojih, so bila dela ločena na ženska in moška. »Ampak, draga moja Kristina, prav tako bi se lahko vprašali, zakaj Bog ni hotel, da bi moški opravljali ženska dela ali ženske moška. Na to vprašanje je treba odgovoriti tako: preudaren in skrben gospodar je različna domača opravila porazdelil med člane družine, tako, da tisto, kar opravlja eden, ne počne drugi. Bog je hotel, da mu moški in ženska različno služita, da se podpirata in drug drugemu pomagata, vsak na svoj način. Tako je torej obema spoloma dal tako naravo in lastnosti, ki so potrebne za izpolnjevanje njunih nalog, četudi se človeška bitja včasih motijo glede tega, kaj jim pristoji...«¹²⁷

Ženska delovna sfera je običajno pomenila nadzor znotraj gospodinjstva, in sicer skrb za hišo, vrt, otroke, služabnike in majhno živino. Tudi pri Santoninu je mogoče razbrati delitev na ženska in moška opravila.

¹²⁴ A History, str. 277–279.

¹²⁵ Shulamith Shahar, History of Women, str. 15 in 16.

¹²⁶ Christine de Pizan, Knjiga, str. 125 in 126.

¹²⁷ Christine de Pizan, Knjiga, str. 64 in 65.

Cosme Tura in Francesco Tossa, z Triumf Minerve (detajl), okrog 1470. Moralisti so v svojih spisih priporočali, naj se ženske ukvarjajo s koristnimi ročnimi deli. Primere njihovih zaposlitev (tkanje, vezenje) kaže ta slika. (Ferrara, Palazzo Schifanoia)

Medtem ko moški višjega sloja opravljajo politične in reprezentativne naloge, kot je spremstvo ali uradni pozdravi škofa, sreča Santonino ženske le za grajskimi zidovi – pa še to vedno v spremstvu in pod nadzorom moških – oziroma v cerkvi. Tako cerkvena kot tudi posvetna literatura sta pogosto priporočali takšno tradicionalno delitev in iz pisanja Christine de Pizan je razvidno, da je bilo to splošno uveljavljeno v družbi. Ni pa to pogojeno s tem, da ženske ne bi bile sposobne ali dovolj pametne za opravljanje »moških« del.

»Če pa bi hoteli trditi, da ženske niso dovolj pametne, da bi se naučile prava – izkušnje očitno dokazujejo nasprotno. Kot bova videli kasneje, so bile številne ženske – in še danes jih najdemo – zelo velike filozofinje in so obvladovale še veliko težje in plemenitejše vede, kot so pisani zakoniki in človekovi predpisi. Po drugo strani, če bi kdo hotel trditi, da ženske nimajo nobenega naravnega nagnjenja za politiko in oblast, bi ti lahko navedla primere mnogih slavnih žensk, ki so v preteklosti vladale. In da boš bolje uvidela resnico, te bom spomnila še na nekatere tvoje sodobnice, ki so po smrti svojega moža tako dobro vodile zadeve, da neizpodbitno dokazujejo, kako nobena naloga ni pretežka za bistrourno žensko.«¹²⁸ In ne samo v teh, najbolj skrajnih primerih (učenjakinje, vladarice,...), temveč tudi v vsakdanjem življenju so se vloge večkrat obrnile. Tako lahko najdemo tudi situacije, ko so bili moški aktivni pri tkanju, produkciji tekstila in hrane. Na nekaj podobnega je naletel tudi Paolo Santonino v vasi Bitnje blizu Kranja, »kjer se dobi veliko platna. Pravijo, da tod pozimi vrtijo preslico in tkejo tako moški kakor tudi ženske.«¹²⁹

Niso pa se dela razlikovala samo med ženskami in moškimi, ampak seveda tudi med samimi ženskami. Ženske višjih slojev so se ukvarjale in ubadale z drugimi opravili in problemi kot ženske srednjega in nižjega stanu.

Ženske iz nižjega plemstva so se lahko zaposlile na kraljevih ali knežjih dvorih, kjer so opravljale dela kot so: vzgoja otrok, uprava gospodinjstva in financ, sodelovanje pri dvornem ceremonialu in družabnem življenju in organizacija številnih potovanj. Nekatere od teh služb so bile po svoji naravi začasne (dvorna dama, dvorna upraviteljica, vzgojiteljica otrok).¹³⁰ Helena Kottanner nam je v svojih spominih zelo lepo in podrobno opisala, kakšne dolžnosti je imela kot vzgojiteljica kraljevih otrok. Le-te pa niso bile omejene samo na vzgojo otrok, saj ji je Elizabeta zelo zaupala in ji zaradi tega naložila tudi pomembnejšo

¹²⁸ Prav tam, str. 65.

¹²⁹ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 40.

¹³⁰ Maja Žvanut, Od viteza, str. 87.

nalogo – sodelovanje pri kraji krone. Pri tej nalogi se je izkazala kot odgovorna, pametna in vredna zaupanja. Kaj pa je lahko takšna služba na dvoru prinesla? »*Tedaj sem pokleknila pred plemenito kraljico in sem njeno milost spomnila na dela, ki sem jih storila njeni milosti in tudi plemenitemu kralju in tudi drugim njene milosti otrokom, vsemu plemenitemu knežjemu rodu. Tedaj mi je plemenita kraljica podala roko in rekla: 'Vstanite! Če Bog da in se bo stvar dobro izšla in pride do miru, tedaj **bom vas in ves vaš rod povzdignila*** (poudarila M.K.); vse to ste pošteno zaslužili in ste zame in za moje otroke storili, česar sama ne bi ne hotela ne mogla.' Tedaj sem se ponižno priklonila in se njeni milosti zahvalila za dobre obete.«¹³¹

Službe na dvoru so lahko prinesle tudi občasne in stalne denarne nagrade, nagrade v obliki podelitve nepremičnin in dohodkov ter dragocenih predmetov, priložnosti za sklenitev ugodne zakonske zveze (»*Svoj čas je bila nekaj let na dvoru gospoda cesarja, tedaj, ko je bil taisti gospod Sigismund cesarski dvorjan in je opravljal službo varuha cesarskih dragocenosti in srebrnine. Ker sta bila taistemu gospodu cesarju zavoljo svojih številnih čednosti nadvse draga, ju je zvezal v zakon.*«¹³²), pri čemer se je vladar navadno izkazal hvaležnega še s poročnim darilom (»*Vrhu tega je dobil taisti gospod Sigismund s svojo prej imenovano preljubo ženo od cesarja za poroštvo trajne ljubezni v dar mnogo raznovrstnih dragocenih oblačil; oba jih rada nosita in se krasita z njimi.*«¹³³), običajno s srebrno pivsko posodo ali pa kar z doto.

Žena plemiča je bila nepogrešljiva partnerica svojega moža pri vzgoji in odločitvah glede bodočnosti otrok, v primeru njegove smrti tudi kot njihova varuhinja, kot nositeljica družinskih povezav, kot voditeljica gospodinjstva in v moževi odsotnosti vsaj deloma tudi gospodarstva. Ustvarjanje družine in skrb zanjo je bilo njeno najbolj naravno poslanstvo. Poročena žena je večji del svojega življenja nosila, dojila in vzgajala svoje otroke in nadzorovala gospodinjstvo in hišno služinčad. Tudi za njo se ni spodobilo fizično delo.¹³⁴

Plemkinje so se vedno zanimale za kuho, za nove, eksotične jedi, ki so bile končno tudi statusni simbol. Tako tudi Santonino izkusi njihove izvrstne specialitete. »*Medtem ko smo se zahvaljevali za prejeto okrepčilo, je prišla mogočna Omelija s svojim dekleti, ki je pripravila vse zgoraj opisane jedi včerajšnjega in današnjega dne, in z vso uglajenostjo in sramežljivostjo prosila za zamero, če ni zadostila dostojanstvu in pričakovanju gostov. Spodobno smo ji odgovorili, kakor je terjal trud za imenitno opravljeno nalogo, in se ji vsi čez in čez zahvaljevali.*«¹³⁵ Vendar si je njihovo udeležbo pri kuhi verjetno treba predstavljati bolj kot nasvet, nadzor in sodelovanje pri dokončni obliki – serviranju, kot pa, da bi jih resnično »*skuhala sama gospa Omelija s svojimi slonokoščenimi rokami.*«¹³⁶ Z lastnimi rokami so se plemkinje lotile le ročnih del, finega šivanja in vzenja. Kar pa verjetno ne velja tudi za meščanske žene, ki so morda res same pripravljale jedačo za goste. »*Na mizo so prinesli deset jedi, vsako boljšo in imenitnejšo od prejšnje; pripravila jih je gospa Uršula, žena taistega Gašperja (beljaškega meščana; op. M.K.), lepa in čednostna gospodinja, s tako finočo, da bi človek rekel: saj so jih prinesli sredi iz Florence!*«¹³⁷ V obeh primerih pa so ženske, potem ko so gostje brez problemov pospravili (pre)obilno kosilo, prišle vprašati in se opravičiti, »*če je bilo kaj narobe; ker pa je imenitno opravila delo in ni zagrešila nobene*

¹³¹ Spomini Helene Kottaner, str. 77.

¹³² Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 59.

¹³³ Prav tam, str. 61.

¹³⁴ Maja Žvanut, Od viteza, str. 147.

¹³⁵ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 61.

¹³⁶ Prav tam, str. 74.

¹³⁷ Prav tam, str. 63.

napake, smo ji vsi zlahka izkazali milost, jo hvalili in se ji priporočili.«¹³⁸ To je vsaj malo odtehtalo njeno naporno delo. Kar predstavljamo si, koliko časa je morala prebiti v kuhinji, da je pripravila vso to ogromno količino hrane. Že pogled na prazno mizo pa je bila verjetno najlepša in najboljša nagrada za opravljeno delo.

Osebna higiena in vloga žensk pri umivanju

V poznem srednjem veku so pisci v samostanih prenehali opozarjati pred nevarnostmi, ki jih povzroča kopanje. Kopanje in parne kopeli so se uveljavile med vsemi sloji prebivalstva, tako da sedaj ni bilo več primerno zaničevalno in sumničavo gledati na umivanje od nog do glave. Pozivati so začeli tudi k rednemu menjavanju spodnjega perila.¹³⁹ Samo kot zanimivost naj omenim dogodek, ki nam dokazuje, da se v krajih, kjer je Santonino potoval, to očitno še ni prijelo. »Tukaj je to noč avstrijski duhovnik s svojimi že čisto črnimi in zamazanimi spodnjicami (poudarila M.K.) zamašil okno spalnice, da severni veter ne bi škodoval glavi in želodcu našega škofa, ki je ležal nasproti okna,«¹⁴⁰ kar se je našemu Santoninu zdelo kot »okretna pamet in čudovita preudarnost našega Avstrijca«¹⁴¹.

Ženska kot strežnica gosta. Entlausung die laus.

Poznali so dva načina kopanja in sicer kad ali parno kopel, torej samostojno ali v družbi. Večkrat sta se umivali dve osebi hkrati. To pa zaradi družabnosti ali gostoljubja. Za najvišjo dolžnost gostoljubja je namreč veljalo, da se je gostu pripravila kopel. V večini primerov pa je bilo izkazovanje takšnega gostoljubja dolžnost ženske, saj so bili največkrat moški tisti, ki so bili deležni takšne pozornosti in telesne bližine.¹⁴²

»Ta dan je plemeniti in mogočni gospod Jurij Vend, kastelan na gradu Prižanku (Briesinch, Priessenegg), resnično najbolj omikani in čez vse žlahtni gospod, kar jih poznam, na večer povabil Santonina, naj gre z njim v kopel, da bi s telesa očistil naslago umazanije, ki se mu je nabrala na dolgem potovanju. Malo pozneje je, rekel bi, na njegov ukaz, vstopila (poudarila M.K.) prežlahtna gospa Barbara Flaschberger (Flosperger), hči gospoda na gradu Flaschbergu, ki je bilo o njem zgoraj povedanega dovolj, njegova žena, stara dvajset

¹³⁸ Prav tam.

¹³⁹ Geschichte, str. 559.

¹⁴⁰ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 13.

¹⁴¹ Prav tam.

¹⁴² Geschichte, str. 349 in 559–560.

let, zelo lepa in predvsem priljudna in dobrotna, vendar vselej spodobno čednostna in skromna. Na možev ukaz je Santonina, ki se je sprva branil, potlej pa se, ker je bilo že tako sklenjeno, uklonil in privolil, prav nežno podrgnila z belimi in mehкими rokami po telesu do trebuha exclusive. Potlej mu je umila glavo in jo dodobra očistila; naposled je z obilnim polivanjem vode taistemu Santoninu očedila ude od trebuha do peta vsakršne nesnage. In **po opravljenem delu se je zahvalila, ker je izvolil tako potrpežljivo prenašati izkazano uslugo** (poudarila M.K.). To bi nemara kdo, ki ne pozna krajevnih običajev, štel čednostni gospe v greh, njenemu možu pa očital nespamet in lahkomišljenost, da je pripeljal v kopel svojo lastno, povrh tega tudi mlado in lepo ženo, da bi bila na uslugo tujcu. A če bo pazljivo pretehtal deželne šege, bo štel vse to obema v najvišjo hvalo in krepost. Zakaj vsi pravijo, da se po stari navadi tako ravna s prišleki (ob pravičnem upoštevanju stanovskega položaja oseb), ki se čutijo tako kot gostje sprejeti s posebno ljubeznijo in častjo.«¹⁴³

Očitno pa je bila ta šega izkazovanja gostoljubja v krajih, od koder je prihajal Santonino že opuščena, saj se mu je zdela tuja in nenavadna. Medtem ko so se je v naših krajih še vedno držali. In kar se zdi najbolj zanimivo je to, da se je žena omenjenega kastelana po opravljeni kopeli zahvalila za potrpežljivost.

Kar pa se tiče v kasnejšem poglavju omenjenega opisa umivanja škofove glave v ženskem samostanu Studenice, je treba na tem mestu povedati naslednje. Ker je bila v srednjem veku navada, da so premočeni gostje oblekli obleko, ki jim jo ponudil gospodar (v našem primeru prednica samostana), je tako od naporene poti popolnoma preznojen škof preoblekel svojo spodnjo srajco in se poslužil obleke, ki so mu jo ponudili v samostanu. Očitno je več ljudi iz popotnega spremstva izrabilo priložnost za osebno higieno, vendar pa nam žal Santonino ne poroča podrobno o tem. Lahko samo sklepamo, da se je kopanje poleg umivanja glave razširilo tudi na striženje las, britje in morda tudi na nego nohtov, česanje ali pa vendarle zgolj na umivanje nog.¹⁴⁴

Duhovniki in ženske

*...Far sme imeti sto kurb, pa nihčè mu ne reče besede,
dasi vso noč se pri svoji smrdeči kuharici valja,
zjutraj pa pride k oltarju osran kot svinja h koritu.
V tem so najhujši ti leni menihi in candraste nune;
noč in dan se kurbajo, potem pa morijo otroke;...*

Janez Menart¹⁴⁵

Tudi v naših krajih so se po župnijah in beneficijah razširile razvade, ki so bile v 15. stoletju splošne. Zelo pogosta je bila združitev mnogih beneficijev v posesti ene osebe, ki je kljub temu, da jih ni upravljala sama, prejela od njih večji del dohodkov. Do mnogih razvad je prišlo v bogoslužju (duhovniki marsikje niso brali vseh delov maše) in pri po-

¹⁴³ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 31.

¹⁴⁴ Helmut Hundsichler, Realien zum Thema »Reisen“ in den Reisetagebüchern des Paolo Santonino (1485–1487); v: Die Funktion der schriftlichen Quelle in der Sachkulturforschung, Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 1, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Dunaj 1976; str. 124–126.

¹⁴⁵ Janez Menart, Pridige in balade, str. 100, odlomek iz Pridige o svetem zakonskem stanu, ki bi ga hoteli ti hudičevi farji ino menihi zavreči.

deljevanju zakramentov (večkrat so se podeljevali le za denar). Duhovniki so se vdajali posvetnemu življenju in uživanju, živeli so v konkubinatih, izvrševali krčmarsko obrt, se vdajali lovu in kockarstvu ter se oblačili po šegi laikov.¹⁴⁶

Že ljubljanska sinoda leta 1448 je poskušala med klerom odpraviti, kar je bilo slabega.¹⁴⁷ Vendar pa je videti, da ni imela trajnega uspeha, saj nam Santonino na več mestih opisuje razrahljane moralne razmere duhovščine.

»Poleg tega se je tako v Dravski in Ziljski dolini kakor tudi v sosednjih in bližnjih krajih (tako sem izvedel od poučenih ljudi) vgnezdila neka zloraba, ki je naravnost nasprotna oglejskemu sedežu: tako za župnijske kakor tudi za podružnične cerkve je navada, da v času vakance prezentirajo duhovnike posvetni laiki že kakih trideset let in več, vse te cerkve pa je pred tem kratko malo podeljeval patriarh. Tudi neka druga napaka se je že zdavnaj razširila po teh krajih, ki (če se ne motim) pripomore bolj k pogubljenju kot zveličanju duš: da namreč kuracijski duhovniki na posamezne kvatrne nedelje med službo božjo ovčice, zaupane jim v varstvo, odvežejo vsakršnih večjih in manjših izobčenj ne glede na to, zakaj so jih zadala, čeprav ne povedo, s kakšnimi pooblastili počnejo tako. Duhovniki dobivajo za tako nespametno odvezo oziroma ponovno povezavo s cerkvijo po eno kokoš na vsako hišo; taka kokoš se imenuje 'futrna kokoš', se pravi kokoš, ki tehta en funt in odtehta eno izobčenje.«¹⁴⁸

Pustimo ob strani vse druge napake v življenju in delu duhovnikov in se posvetimo le rdeči niti – ženskam.

Že cerkveni zbori so na veliko razglabljali in uvajali raznorazne ukrepe proti omajane-mu moralnemu življenju duhovnikov. Vendar po drugi strani ravno na podlagi teh vidimo, kako zelo je bilo cerkveno življenje v krizi. V srednjem veku je bila namreč zelo razširjena prostitucija. Še posebej so se vlačuge v večjem številu pojavljale tam, kjer se je zbralo večje število ljudi. Takšne priložnosti za zaslužek so bili tudi cerkveni koncili. V času koncila v Konstanci (1414 – 1418) je pisec kronike koncila jezdil od hiše do hiše in prešteval vlačuge. Te so se zadrževale deloma v hišah, deloma v hlevih, vinskih sodih ali na ulicah. Skupno je naštel 1500 prostitutk. Trinajst let kasneje, na koncilu v Bazlu (1431 – 1449), pa jih je bilo moč najti že 1800.¹⁴⁹

V prostitucijo so bile ženske večkrat potisnjene zaradi ekonomskih potreb in pogosto-krat so moške njihov način zaslužka odobraval. Glede na to je večina od njih izhajala iz nižjega družbenega razreda.¹⁵⁰ Prostitutke pa so metale slabo luč na celotno žensko popula-cijo, saj so moški na podlagi le-teh opravičevali svoje zmotno mišljenje o ženskah. To pa, da so oni zahajali k njim in varali svoje žene, se jim ni zdelo nič napačnega. »Kajti ni pravično, če eni strani prizadeneš škodo pod pretvezo, da drugi pomagaš, kot so storili, ko so v nasprotju z dejstvi obsodili vedenje vseh žensk. To ti lahko dokažem z izkušnjo. Denimo, da so to počeli, da bi nore spravili k pameti; to bi bilo tako, kot če bi obsodila ogenj – ki je vendar dobra in potrebna prvina – z izgovorom, da se nekateri z njim opečejo, ali pa vodo, ker se nekateri v njej utopijo. Enako bi lahko rekli za vse dobre stvari, saj jih lahko upora-bimo v dobrem ali slabem. Kakor koli že, ni treba obsojati žensk, če jih norci napak izkoriščajo.«¹⁵¹

¹⁴⁶ Milko Kos, Zgodovina Slovencev, Od naselitve do petnajstega stoletja, Slovenska matica, Ljubljana 1955, str. 353.

¹⁴⁷ Josip Gruden, Cerkevne razmere, str. 24–34.

¹⁴⁸ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 23.

¹⁴⁹ Alltag, str. 44 in 45.

¹⁵⁰ A History, str. 278.

¹⁵¹ Christine de Pizan, Knjiga, str. 50.

Dejstvo, da je znaten del poznosrednjeveške duhovščine živel v konkubinatih, ima tudi ekonomske vzroke. Veliko duhovnikov se je namreč ukvarjalo s krajevnim gospodarstvom, kar pa je terjalo vpeljavo gospodinjstva organiziranega kot delitev dela. Sodelovanje žensk in otrok pri delu je bilo gospodarsko potrebno in je ustrezalo življenju v vaških skupnostih, iz katerih je od 15. stoletja naprej izviralo vedno več duhovnikov.¹⁵² »*Taisti gospod Štefan ima gospodinjo, staro štirideset let, kar zalo žensko in odlično kuharico.*«¹⁵³

Cesar Sigismund je sicer na koncilih v Konstanci in Bazlu predlagal ukinitve celibata, vendar mu to ni uspelo. Ta ukrep bi po vsej verjetnosti pripomogel k dvigu ugleda priležnic. Te so bile pogosto izpostavljene zaničevanju in posmehu prebivalstva.¹⁵⁴ To pa glede na Santoninovo pisanje, da ima »večina duhovnikov gospodinje, in sicer mlade in zale, te pa imajo še dekle. In vendar se ljudje nad tem ne spotikajo, zakaj malodane povsod jih častijo,

Duhovnik z dvema ženskama v postelji: pomanjkanje seksualne morale številnih duhovnikov je bila zanimiva tema tudi za umetnike; perorisba, Vigil Raber, okrog 1520/30.

spoštujejo in imajo v visokih čisljih«¹⁵⁵, za naše kraje ne moremo trditi. Vendarle pa ne moremo kriviti samo ekonomskih danosti za odstopanje od norm. Podobne pojave je moč dokazati tudi pri dobro situiranih duhovnikih oziroma višjem kleru.¹⁵⁶

Ženske v samostanih

Náš popotnik Paolo Santonino nas v svojih dnevnikih dvakrat seznani tudi z moralno krizo življenja v ženskih samostanih. V drugem letu svojega potovanja se je Santonino ustavil v samostanu »*blažene Device, dominikanskega reda, v Velesovem (Michelstetin), ki je podložen sedežu oglejskega patriarha. V samostanu je dvanajst redovnic, ki so se zaobljubile po pravilu svetega Dominika. Njihova prednica je gospa Doroteja Ecker (Eccher), preudarna petdesetletnica, ki ima čez tisoč ducatov letnih dohodkov.*«¹⁵⁷ Ta samostan je bil tudi prvi med ženskimi samostani, ki je nastal pri nas. Ustanovili so ga gospodje s Kamna, ministeriali andeških grofov, leta 1238. Prve redovnice so prišle iz samostana Ziegelhofen

¹⁵² Alois Niederstätter, *Jahrhundert*, str. 69.

¹⁵³ Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 36.

¹⁵⁴ Alois Niederstätter, *Jahrhundert*, str. 69.

¹⁵⁵ Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 37.

¹⁵⁶ Alois Niederstätter, *Jahrhundert*, str. 70.

¹⁵⁷ Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 42.

¹⁵⁸ Melita Pivec Stele, *Starejši ženski samostani v Sloveniji*, ponatis iz *Kronike* št. 3., leto 1940, Ljubljana 1940, str. 151.

¹⁵⁹ Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 42.

na Dunaju. V redovnih zadevah so bile odvisne od dominikancev v Čedadu.¹⁵⁸ »*Gospo prednico voli v času vakance njen konvent in potrdi jo patriarhov sedež*«¹⁵⁹ v osmih dneh, če ni bilo pritožb. »*Pod sabo ima tri farne cerkve: cerkev svete Marije v Cerkljah (Cirlach), cerkev v Šenčurju (ad S. Georgium) pri Kranju in cerkev svete Marjete v Velesovem. Za prvi dve prezentira duhovnika, ki ju potlej potrdi patriarhov sedež, v tretji postavlja vikarja, ki ga sme vsak hip odstaviti.*«¹⁶⁰

V 15. stoletju so bile med nunami skoraj izključno plemiške hčere. To je tudi posledica tega, da so ambicioznejši starši svoje hčere za nekaj let pošiljali v ženske samostane, kjer so lahko doma pridobljeno znanje še izpopolnile. Samostani so bili pač vodilne ustanove na področju kulinarike (»*kosilo je bilo čudovito sestavljeno in imenitno pripravljeno in pri njem ni manjkalo številnih in raznovrstnih jedi izvrstnega okusa.*«¹⁶¹), finih ročnih del in zdravilstva, pa tudi glasbene vzgoje (»*Nune so prepevale na visoko postavljenem koru z nadvse prijetnimi in sladkimi glasovi, in pevsko nalogo so opravile po vseh zahtevah umetnosti, vsem nam v velik užitek.*«¹⁶²) in, kakor je bilo zaželeno, vzgoje v kreposti. S poukom in vzgojo plemiških hčera so se torej velesovske nune ukvarjale že prej. V začetku 16. stoletja pa je kranjsko plemstvo naslovilo prošnjo na oglejskega patriarha, da bi dovolil samostanu Velesovo ustanoviti zavod za vzgojo deklet, češ da ostanejo deklice v samostanski šoli bolj verne, kot če se jih vzgaja v posvetnih. Samostan je to dovoljenje dobil leta 1505. To nedvomno govori o povečanem zanimanju plemiških staršev za bolj sistematično vzgojo njihovih hčera.¹⁶³

Med nunami srečamo znana imena kranjskih plemiških rodbin: Turjačani, Ostrovharji, Galenbergi, Lichtenbergi, Peteneki, Apfalterji, Ortenburžani,... Plemstvo si je v cerkveni krizi 15. stoletja na najrazličnejše načine, z ustanavljanjem beneficijev, župnij in kaplanij, s sodelovanjem v bratovščinah, z darovnicami samostanom, zagotovilo precejšen vpliv na cerkveno upravo. To pa je bil tudi čas, ko so plemiške družine svoje otroke še posvečale cerkvi, pri čemer so merile na visoke položaje v njeni hierarhiji. Samostani so bili namreč za ženske edina možna cerkvena kariera, medtem ko so moški imeli še mnogo drugih poti.¹⁶⁴

Premoženje samostana je stalno naraščalo po volilih, ki so jih nune prinesle s sabo, ko so vstopile v samostan, ter z dobrim gospodarstvom. Samostan se je odlikoval po svoji dobrodelnosti do revežev (zlasti Gerlohsteinova ustanova) in pri odkupu krščanskih ujetnikov iz oblasti Saracenov. Podložnikom se je godilo dobro, tlaka ni bila velika. Zato samostan tudi ni trpel od kmečkih uporov, pač pa od turških napadov (zlasti leta 1471 in 1472), v katerih je služil grad Kamen kot zavetišče.¹⁶⁵ »*Imenovani samostan leži na ravnem in je pozidan v kotu ali naročju gora; v bližini ima na griču nov grad, kamor se zatekajo nune ob vpadih sovražnikov.*«¹⁶⁶

Tako kot je cerkvena kriza zajela duhovnike, je začela propadati tudi samostanska disciplina in verska vnema. Ugnezdile so se tudi razne razvade. »*Potlej so bile izprašane o spoštovanju redovnih pravil, upravljanju z duhovnimi in časnimi dobrinami, porabi dohodkov, opravljanju službe božje in podobnih stvareh. Ko so priznale, da imajo navado sem ter tja odhajati iz klavzure in samostanskega območja*«¹⁶⁷ in včasih obiskovati sorodnike, da

¹⁶⁰ Prav tam.

¹⁶¹ Prav tam.

¹⁶² Prav tam.

¹⁶³ Maja Žvanut, Od viteza, str. 77 in 78.

¹⁶⁴ Maja Žvanut, Od viteza, str. 77 in 122–123; Melita Pivec-Stele, Ženski samostani, str. 151.

¹⁶⁵ Melita Pivec-Stele, Ženski samostani, str. 151.

¹⁶⁶ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 42.

¹⁶⁷ Glede klavzure so imele nune z ozirom na nezdravo lego samostana dovoljenje do skupnega obiska gradu Kamna in pristave in te olajšave so ostale veljavne tudi po splošni poostitvi klavzure 1742.

imajo malone vse osebno lastnino in da ne kosijo in ne večerjajo skupaj v refektoriju, jim je bilo z dobrimi in prijaznimi besedami zabičano, naj se v prihodnje zdržijo takihle prekrškov, pa **tudi moških naj ne vodijo v samostan** (poudarila M.K.). Za bogoslužje v svoji cerkvi imajo gospe redovnice **štiri kaplane, in sicer mlade, ki prebivajo zunaj samostana, vendar zelo blizu** (poudarila M.K.).¹⁶⁸

V tretjem letu svojega potovanja, »ko je njegova častita prevzvišenost prišla opravljat škofovska opravila v deželo onstran gora in posebno v Savinjsko pokrajino, ki jo vodi častiti gospod arhidiakon Valentin, župnik v Konjicah«¹⁶⁹, se Santonino pobliže seznani s samostanom, »ki se sicer imenuje samostan blažene Device od milostnega studenca v Studenicah«¹⁷⁰ in življenjem v njem. Škofa in njegovo spremstvo je nadvse prijazno sprejela takratna prednica »častita gospa Ana Lilienberger (lilienbergherin), plemenita in s posebno skromnostjo obdarjena žena.«¹⁷¹

Samostan Studenice pri Poljčanah, ki leži v dolini pod Bočem, je ustanovila leta 1237 Zofija Rogaška. V redovnih zadevah so bile nune odvisne od dominikancev v Ptuj, vendar ni znano od kod so prve redovnice prišle. Samostanu so bile vtešene župnije Slivnica, Poljčane in Laporje. »Samostan ima mastne dohodke.«¹⁷² Po darilih, dotah in ustanovah v 14. in 15. stoletju so Studenice postale tako bogate, da so veljale za najbogatejši samostan na Štajerskem.¹⁷³ Kljub velikemu bogastvu pa Santonino opazi, »da zunanje obzidje grozi, da se bo podrlo«¹⁷⁴, a to poveže z »malomarnostjo prejšnjih prednic«.¹⁷⁵

Tudi ta samostan ni ušel strahovitemu pustošenju Turkov, ki pa mu niso prizadejali škode s požiganjem, ampak so v cerkvi samo oplenili kelihe in križe. »Gospa prednica in redovnice so ušle njihovim rokam; že ko so vdrli v samostan, so zbežale skozi stranska vrata in se zatele na varno v bližnjo gozdnato goro.«¹⁷⁶

Podobno kot v samostanu Velesovem so tudi tukaj nune poslušale škofovo pridigo. Spet je najprej »s primernim nagovorom in očetnim opominjanjem« razčistil med prednico in nunami nek »razdor, ki je poprej vladal med njimi.« In jih je »potlej po najboljših močeh spodbujal, naj se oprimejo častivrednega in hvalevrednega življenja.«¹⁷⁷

Kljub temu, da o kakšnem vzgojnem zavodu v Studenicah nimamo poročil, lahko sklepamo, da so se redovnice tudi tukaj ukvarjale s poukom in vzgojo deklic, saj je bila to njihova redovna dolžnost.¹⁷⁸

Ko je naša družina čez nekaj dni ponovno prišla v Studenice, je prišlo do zanimivega dogodka, ki ga Santonino nazorno opiše. »Gospa prednica in njene sestre so nas sprejele tako ljubeznivo, da se ne da povedati. Predvsem je bila za gospoda škofa, ki je bil od poti z gore ves preznojen, pri priči nared do gležnjev segajoča srajca, katere ovratnik je bil pretkan z zlatom in svilo. Rad jo je oblekel; v njej pa je bil videti kot kak nemški primas, a ko je čeznjo nadel svojo obleko in je lišp spodnjega oblačila pokukal na dan pri vratu, bi ga človek komaj razločil od pehotnega konetabla. Potlej so škofa peljali na bolj odmaknjen kraj v

¹⁶⁸ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 42.

¹⁶⁹ Prav tam, str. 65.

¹⁷⁰ Prav tam, str. 68.

¹⁷¹ Prav tam.

¹⁷² Prav tam.

¹⁷³ Melita Pivec-Stele, Ženski samostani, str. 151 in 152.

¹⁷⁴ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 68.

¹⁷⁵ Prav tam.

¹⁷⁶ Prav tam.

¹⁷⁷ Prav tam, str. 69.

¹⁷⁸ Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, III. zvezek, Celovec 1913, str. 494.

samostanu in tam mu je v navzočnosti vsega kapitlja redovnic **ena od mlajših in lepših umila glavo** (poudarila M.K.), druga pa mu je nadela ogreto pokrivalo in mu zavila glavo vanj. In upravitelj samostana ga je iz sklede polival z vodo. Naš škof je potrpežljivo prenašal vse te usluge: **kdo pa bi tudi zavrnil kaj takega od devic, pa še lepih povrhu?** (poudarila M.K.) Vendar se pri tem nikdar ni zgodilo nič nespodobnega, vsaj v dejanju ne, v duhu in željah pa se je nemara komajda ostajalo v mejah vzdržnosti. (poudarila M.K.)¹⁷⁹ Še en primer, kakšne »pohujšljivosti« in želje so šle takratnim cerkvenim predstavnikom po glavi, pa čeprav samo v mislih. Ali bi lahko sklepali, da ravno zaradi te težke vzdržnosti Santonino sploh ni dopustil, da bi bil deležen raznih uslug, »ki so jih bili deležni tudi drugi, vendar samo spodobnih«¹⁸⁰? Iz tega opisa dobimo tudi natančno sliko umivanja v poznem srednjem veku, o katerem smo nekaj več že povedali.

Obleka naredi človeka

Prav tako kot je bil način prehranjevanja, stanovanje in oprema stanovanja statusni simbol, je to predstavljala tudi obleka. Višji družbeni sloji in premožnejši ljudje so se hoteli že na zunaj ločiti od »manjvrednejšev«. Manj premožni pa so se v okviru svojih možnosti držali istega principa. Morebiti so se zaradi tega kdaj pa kdaj, morali čemu tudi odreči ali potrpeti.¹⁸¹

V svojih popotnih dnevnikih nam je Santonino zapustil le opise razkošnejših oblačil višjih slojev, saj so bili lokalni gostitelji, s katerimi je naša popotna delegacija v prvi vrsti prihajala v stik, častni pripadniki deželnega višjega sloja (predvsem župniki, pripadniki nižjega plemstva in tudi predstojniki/ice samostanov).

Santonino torej ni spoznal življenja preprostega (kmečkega) ljudstva. To pa ne pomeni, da jih ni srečeval. Vendar ti za Santonina predstavljajo le nepomembno maso, ki je ob cerkvenih dogodkih v večjem številu »postavala« okrog imenitnih gostov in lačno gledala na pečene piščance in najboljše ribe v žafranovi omaki.

Visoke dame, ki so upodobljene na tej sliki, nosijo dragocene obleke, a nad tem se nihče ne zgraža in tudi same se ne vedejo pri tem ošabno. Seveda niso bile nenehno tako oblečene, ampak samo kadar so se pojavile v javnosti. Oblačilni redi niso veljali za plemiče, ampak v prvi vrsti samo za posnemovalce plemiških oblek; Oblačilni red mesta München: Fritz, zlatarska umetnost

¹⁷⁹ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 80 in 81.

¹⁸⁰ Prav tam, str. 81.

¹⁸¹ Alltag, str. 248.

Glede na to lahko nekaj več povemo le o načinu oblačenja plemičev oziroma plemkinj, ki nas v tem članku še posebej zanimajo.

V oblačilni kulturi je 15. stoletje prineslo seksualizacijo obleke, torej take kroje, ki so poudarjali spol, proti čemur je svoj glas zlasti povzdignila cerkev. Že ljubljanska sinoda je leta 1448 ostro kritizirala razvade v oblačenju, posebno višjih stanov. Prepovedala je predolge ali prekratke suknje, čez prsa pretesne jopiče, kakršne so zlasti nosili vitezi, preširoke rokave in ovratnike, ki so bili tudi značilni za višji sloj, saj je na ta način z obilico dragocenega blaga kazal svoj položaj, pa suknje z razporki ob strani ali zadaj. Prepovedani so bili modni plašči z bogato nagubanimi rokavi in tesni čez pleča, prav tako plašči brez rokavov, ki so puščali gole roke. Nezaželeni so bili pasovi s srebrnimi okraski in okroglimi zaponkami ali pa dolgi lasje. Svilen obleka je bila dovoljena le prelatom in ljudem z akademsko stopnjo. Odklanjala je skratka visoko modo, ki pa se je že trdno udomačila pri vseh, ki so si jo lahko privoščili.¹⁸² To nam, z opisom razkošnih oblačil, na več mestih prikaže tudi Santonino.

»Ta dan je bila napravljena v črno obleko, na ovratniku in rokavih okrašeno z veliko zlata in z biseri in dragimi kamni, Na prsi ji je visela zlata verižica z velikim in dragocenim ametistom, opasana pa je bila z dolgim pasom ali opasico, pretkano z zlatom, z dvema glavicama masivnega, čistega zlata na konceh; po očetni šegi ji je glavo pokrivalo čudovito vezena avba s prelepim okrasjem iz zlatih vrtin in muh. Skratka – vsa je bila lepa, vsa bleščeča in zala in sijajna.«¹⁸³

Pri opisu gospe Omelije Hollenške je omenjeno tudi žensko pokrivalo avba, ki je bila sicer v 15. stoletju na Slovenskem še redka in je postala šele v 16. stoletju poglavitno žensko pokrivalo. Pri nas je bila v poznem srednjem veku najbolj priljubljena peča. Tako avbe in peče so nosile žene iz vseh vrst prebivalstva. Poleg teh dveh so v 15. in 16. stoletju izpričani in omembe vredni tudi dekliški trakovi.¹⁸⁴

In naslednji dan se je prišla od gostov posloviti v drugačni in še lepši obleki. *»k nam je prišla tudi gospa Omelija, napravljena v rdečo ali, kot pravijo, škrlatno obleko, precej lepšo in dragocenejšo od včerajšnje, zakaj cel desni rokav je bil izvezen in ozaljšan s prelepim, fino vezeno iz bisernih jagod, in to velikih, ki so kazale razne figure. Vezena se je nadaljevala do njenih snežnobelih, sijočih ramen in vratu. Na ovenčani in lepo počesani glavi je nosila drugačen okras kakor včeraj. Poleg tega ji je ljubki stas opasoval pas iz masivnega, čistega zlata brez siceršnjih dodatkov; ne spominjam se, da bi bil kdaj videl lepšega. Vanj je bilo v lepem redu vdelenih veliko dragih kamenčkov. Obleka je imela tri komolce dolgo vlečko, ki jo je za gospo nosil eden od zaupnejših služabnikov čez levo roko. Obleka sama in pas sta po zatrejevanju poznavalcev presegala vrednost petdesetih zlatnikov.«¹⁸⁵*

Dragoceno blago, drago kamenje, široki rokavi in obilica krzna so bili tisti zunanji znaki, s katerimi je plemič takrat in tudi pozneje dokazoval svojo drugačnost in večvrednost.¹⁸⁶ Da je bila obleka res prestižnega pomena in dragocenost, nam dokazuje spet poročilo našega potopisca. Cesar Friderik je namreč Sigismundu, kastelanu na gradu Bekštanj, in njegovi ženi dal *»v dar mnogo raznovrstnih dragocenih oblačil; oba jih rada nosita in se krasita z njimi.«¹⁸⁷* (poudarila M.K.)

¹⁸² Maja Žvanut, Od viteza, str. 183.

¹⁸³ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 74.

¹⁸⁴ Angelos Baš, Noša na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju, Mladinska knjiga, Ljubljana 1970, str. 19–31.

¹⁸⁵ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 76 in 77.

¹⁸⁶ Maja Žvanut, Od viteza, str. 185.

¹⁸⁷ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 61.

Poleg materiala in kroja so imele pomembno sporočilno funkcijo tudi barve oblačil. Rdeča je bila rezervirana za praznike in za politično življenje, modra je bila znamenje zvestobe, zelena upanja in vere. Bela je bila rezervirana za perilo in spodnja oblačila. Rumen in rjava sta imeli v srednjem veku negativni predznak, a tudi črna je bila sprva barva podrejenih.¹⁸⁸ A vendar je kasneje črna morala izgubiti ta pomen, saj Santonino sreča tako goriško grofico, »ki je nosila temno svilen obleko, zelo okrašeno z manjšimi in večjimi biseri«¹⁸⁹, kot tudi že omenjeno Omelijo Hollenško »napravljeno v črno obleko«¹⁹⁰.

Vendar so bili to ekstremi, saj so bili plemiči prav gotovo v vsakdanjem življenju skromnejši. Upoštevati moramo namreč dejstvo, da je škofova delegacija s Santoninom prišla kot gost, ki so ga ljudje pričakovali in so se nanj pripravili. Zato so povsem razumljive tako razkošne pojedine kot tudi lepše in plemenitejše obleke.

Za kratek čas

Kot vrsta zabave, hkrati pa tudi telesna priprava za vojno in koristen način pridobivanja hrane, je bil za plemiče in plemkinje lov. Na lovu so moški in ženske nosili posebne obleke, v navadi so bila posebna orožja kot privilegiran lovski pripomoček, dovoljen samo plemstvu, pa tudi ujede, navadno sokoli in skobci. Pri večjih lovskih odpravah si moramo predstavljati tudi dame, ki jim na rokah sede s čepicami pokriti sokoli.¹⁹¹

Uplenjena divjad je prišla prav za prehrano, vsestransko pa je bilo uporabno tudi krzno divjih živali. »Skoraj vsi se oblačijo v grobo sukno, pokrivajo pa se s *kučmami iz kožuhovine* (poudarila M.K.). Plemenite gospe nosijo v tem času *plašče iz lisičjih kožuhov* (poudarila M.K.), ki sicer niso lepi, zato pa dragi in zelo koristni, da se človek ubrani mraza in slabega vremena.«¹⁹²

Pri našem plemstvu je moralo biti vsaj nekoliko v navadi tudi udomačevanje divjih živali. Verjetno se je le-to uveljavilo, morda celo samo pri ženskah, kot bizarna moda, saj se Santonino ni mogel nagledati udomačenega merjasca. »Gospa Omelija je sama zredila mladega vepra – tedaj je bil že leto dni star –, ki ga je krotka gospa tako udomačila, da ne stori nikomur nič hudega in ves čas hodi po hiši ko kak domač pes, razen kadar mogočni gospod odide z gradu: tedaj gre za njim, tik za konji, kamor koli se odpravi, in se z njim vrača domov. Sam bi imel kaj takega za laž, ko bi ne videl na svoje oči, danes je namreč veper teklen za svojim gospodarjem od cerkve svetega Janeza na prej omenjeno Goro milosti pet milj daleč po gozdu, skozi vode in podrast v veliko začudenje vseh naših. Vrh tega ima taisti veper še eno čudovito znamenje krotkosti: če ga kdo počehlja ali narahlo popraska z rokami, se precej rade volje uleže na tla in obleži pri miru, dokler ga čehljaš. V vsem tem zasluži prej omenjena gospa posebno hvalo, saj je s svojo prizadevnostjo in spretnostjo ukrotila in udomačila divjo gozdno zver.«¹⁹³

Lov je bil samo napol dejavnost prostega časa in družabni dogodek in je bil precej odvisen od vremena. Ob popoldnevih, še bolj pa seveda v zimskem času, se je plemiška družina skupaj z morebitnimi gosti predajala najrazličnejšim družabnim igram. Mednje so spadale že iz antike znane kocke in različne igre na ploščah (mlin, dama), v srednjem veku pa sta se priljubila tudi šah

¹⁸⁸ Maja Žvanut, *Od viteza*, str. 185.

¹⁸⁹ Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 17.

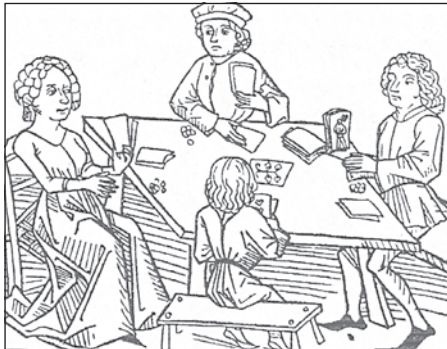
¹⁹⁰ Prav tam, str. 74.

¹⁹¹ Maja Žvanut, *Od viteza*, str. 148–150.

¹⁹² Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 37.

¹⁹³ Prav tam, str. 74 in 75.

in karte. »Po kosilu je prišla k nam plemenita gospa Veronika Lichtenbergerjeva s hčerko Katarino, po očetovi in materini strani iz viteškega rodu, žena rajnega mogočnega gospoda Boltežarja Wagna (Wagern), kastelana v Vitanju, in dolgo posedela z nami vsem v kratek čas. Omenjena Katarina, njena hči, je igrala karte z gospodom Danijelom, kaplanom našega škofa, za klofute; kadar je dobila, je krepko udarila po poražencu.«¹⁹⁴

Skupina, ki igra karte za denar. Iz: Ingold, *das goldene Spiel*, Augsburg, 1472 (po: W. Worringer, *Die Altdeutsche Buchillustration*, München, 1921, abb. 3).

Niso pa kartali in kockali samo za zabavo in družbo, temveč tudi za denar. Cerkevna navodila, ki prepovedujejo hazardska razvedrila ob določenih dnevih, jasno kažejo, kako široko se je razmahnila taka praksa med ljudmi in to ne le med svetnimi, ampak tudi med duhovščino.¹⁹⁵

Najbolj priljubljena plemiška zabava, ob kateri nista smela manjkati glasba in ples, je bila prav gotovo gostija. V družinskih krogih so bili povodi za tako prireditve: krst, zaroka, poroka in smrt, po Santoninovih pričevanjih sodeč pa tudi obiski visokih gostov. »Naposled smo vstali od večerje, ki smo jo vlekli kaki dve uri, in tedaj so piskači ali fistulatorji (kakor jim pravijo) zaigrali za ples. Taisti gospod vitez je najprej zaprosil Santonina, naj se zavrti z gospo Omelijo; ko pa se je ta opravičil zaradi neizkušenosti v tej umetnosti, je odgovoril, da ga rad nauči, in tako je prijel preljubo ženo za roko in nemudoma zaplesal. Ko je končal, je spet pozval Santonina, naj se zavrti s prelepo gospo, ki se je pred njim in Santoninom že postavila za ples; in ko se je tajnik opravičeval z dostojanstvom svoje službe in prav toliko z neizkušenostjo in zares odklonil, je bilo videti, da mu je gospa močno zamerila, ker se je čutila zavrnjeno. Po nekaj plesih je bil na vrsti še en imeniten požirek z izvrstnim medenim pecivom in sladkim vinom. Potlej smo šli spat, saj je minila druga ura noči; v zgornji jedilnici smo se poslovili od zgoraj omenjenega gospoda viteza in Omelije z njunimi domačimi, ki so se po našem odhodu spet zavrteli in plesali še dve uri.«¹⁹⁶

Funkcija plesa je bila večplastna: bil je družabna igra, urejal je družbeni red in imel je veliko reprezentančno vlogo. In kot družabno igro z določenimi pravili nam ga je predstavil tudi Santonino v zgoraj opisanem odlomku. Družbeni red pri plesu so namreč določala nekatera pravila, npr., da ima gospodar vedno pravico do prvega plesa, pri starodavnih plesih v verigi pa so bile privilegirane osebe vedno na prvem mestu.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 85.

¹⁹⁵ Darja Mihelič, *Hazard*, Knjižica Annales 3, Zgodovinsko društvo za Primorsko, Societa storica del Litorale, Koper/Capodistria 1993, str. 24–32.

¹⁹⁶ Paolo Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 75 in 76.

¹⁹⁷ Maja Žvanut, *Od viteza*, str. 155.

Ples je bil zabava v prostem času plemičev.

Poleg plesa je imela tudi glasba važno vlogo v človekovem življenju. Vedno je bila del plemiške samozavesti, bodisi da jo je izvajal plemič sam ali pa so mu krasili slovesnosti najeti profesionalci. V Santoninovih zapisih je obilo podatkov o obeh možnostih. Posebej zanimiv je bil »igrc svetlega gospoda Lenarta, grofa goriškega, ki je na več načinov igral na cister in na lovski rog, uganjal vseh vrst norčije z gibom in besedo in spravil s svojimi šalami vse goste v smeh in dobro voljo, da so se sprostili in docela opomogli.«¹⁹⁸ Kadar so bili na gradu gostje, se je spodobilo, da so jih med obedi zabavali najeti muzikantje z instrumentalno ali vokalno glasbo. Peli so tudi gostje sami »ob spremljavi cistra (ki ga je imel gospod Gašper) za razvedrilo in našemu škofu v uteho.«¹⁹⁹ Prav tako pa tudi gostitelji, saj je Hartman Orneški »na moč dobre volje in dobrotljiv, skoraj vso pot z enim od svojih gospodičev prepeval pesmi v svojem jeziku, da bi gospodu škofu in njegovim izkazal še več in še prijetnejšo ljubeznivost.«²⁰⁰

Videli smo že, da je bila glasba tudi sestavni del dekliške vzgoje. Ženske so namreč v srednjem veku pogosto upodabljali ob harfi ali z lutnjo.

Zaključek

»Kajti ti gospodje ne svetujejo ženskam, naj se varujejo pasti, ki jim jih nastavljajo moški. In vendar je vse preveč res, da moški pogosto goljufajo ženske s svojo zvijačnostjo in dvoličnostjo. Nobenega dvoma pa ni, da so tudi ženske del ljudstva Boga, da so človeška bitja z isto pravico kot moški in da ne pripadajo kakšnemu drugemu rodu ali drugačni vrsti, ki bi jo lahko izključili iz moralne vzgoje. Moj zaključek je torej tak: če bi delali za skupno blaginjo, torej v korist obeh strani, ki ju to zadeva, bi nagovorili tudi ženske, naj jih posvarijo pred pastmi, ki jim jih nastavljajo moški, enako kot so glede žensk posvarili moške.«²⁰¹

Kljub temu, da pomeni roditi se kot moški ali ženska le biološko dejstvo, je vendarle že samo rojstvo zaznamovalo usodo nadaljnjega življenja. Ženske so bile že od samega rojstva

¹⁹⁸ Paolo Santonino, Popotni dnevniki, str. 7.

¹⁹⁹ Prav tam, str. 43.

²⁰⁰ Prav tam, str. 74.

²⁰¹ Christine de Pizan, Knjiga, str. 231.

dalje pri marsičem prikrajšane. Po mojem mnenju je najpomembnejše dejstvo to (kar sem že nekajkrat poudarila), da niso imele enakih možnosti pri izobrazbi, saj bi bil v nasprotnem primeru njihov položaj prav gotovo veliko boljši. Z »boljši« pa mislim, da bi se zavedala svojega položaja in bi lahko same marsikaj popravile, kar tudi vidimo na primeru Christine de Pizan. Vendar pa je bila tudi ona otrok svojega časa. Marsikaj v zvezi z ženskim položajem v družbi se je tudi njej zdelo samoumevno.

Torej, če na kratko povzamem. Deklicam so že od malih nog dopovedovali, kakšna je in mora biti njihova vloga na tem svetu. Vzgajali so jih v skromne, tihe, čednostne, ubogljive in poslušne. Učenje pisanja in branja se jim ni zdelo potrebno, saj bi le-to lahko deklicam samo škodilo za dobro poročno partijo. V zakonski zvezi je bila njihova poglavitna naloga »proizvajati« potomce in brezpogojno ubogati (prenašati tepežke, prešuštvojanja) svojega moža. Kar je, kadar so imeli goste, pomenilo tudi narediti vse, da se je gost počutil kot doma.

Preteči je moralo še kar precej stoletij, da smo si ženske izborile svojo enakopravnost in emancipacijo. Vendar pa se kljub temu, da ustava obema spoloma zagotavlja enake možnosti, razlike med spoloma še vedno pojavljajo. Danes imamo ženske sicer enake možnosti za izobrazbo kot moški, a kljub temu so ženske še vedno manj zastopane na vladajočih in vodstvenih položajih. Predsodki »o tem, da je ženska preprosto narejena za preprostejša, družbeno manj odgovorna in intelektualno manj zahtevna dela, da ji v igri, ki se ji pravi vodenja sveta, skratka pripada le vloga soproge, tajnice, prišepetovalke ali navijačice njenega moškega, na samo igrišče pa ne sme stopiti...«²⁰², o katerih govori tudi že Christine de Pizan, so namreč še vedno globoko zakoreninjeni v družbi. Ženskam še vedno ni omogočen enak dostop kot moškim do nekaterih služb, kjer bi lahko pokazale svoje sposobnosti (razen seveda redkih izjem). V Sloveniji v devetdesetčlanskem parlamentu ta hip sedi dvanajst poslank (13,3% vseh poslancev). V Drnovškovi vladi so tri ministrice. Leta 1996 so bile, od petindvajsetih veleposlanikov, štiri veleposlanice. V 192 občinskih in mestnih svetih odloča dvanajst odstotkov svetnic, še nižji je delež županj – teh je le deset. Med generalnimi direktorji šestdesetih največjih slovenskih podjetij ni nobene ženske.²⁰³

V dodiplomskem izobraževanju je položaj deklet in žensk izredno ugoden. Tu res ni diskriminacije, vendar pa je drugače v podiplomskem izobraževanju. Tam je žensk že manj kot moških, saj »dokler je dekle v družini, pri starših, ko torej še nima svojih družinskih obveznosti, ima enak interes in enake možnosti za izobraževanje kot fantje. Kakor hitro pa je obremenjena z družino – to pa je obdobje podiplomskega študija in zlasti izobraževanja ob delu – pa se ne izobražuje več toliko kot njen moški kolega.«²⁰⁴ To se pravi, da danes ni temeljno vprašanje, ki zadeva položaj žensk, možnost izobrazbe, ampak vprašanje kako uskladiti družinske in poklicne obveznosti.

Če torej zaključim, položaj ženske v poznem srednjem veku je bil z današnjega stališča res nerazumljiv, vendar pa ženske (večina od njih, bile pa so tudi svetle izjeme) takrat niso imele niti druge možnosti niti niso vedela, da bi jo morale imeti oziroma, da bi jo lahko imele, saj se jim je zdelo njihovo življenje nekaj povsem samoumevnega in normalnega.

²⁰² Slava Partlič, *Ženska je prihodnost moškega!*; v: Delo, Sobotna priloga, 10. februar 2001, str. 12.

²⁰³ Matija Grah, *Obilo gospodinj, le za vzorec gospodinjecev*; v: Delo, str. 12.

²⁰⁴ Prav tam.

Zusammenfassung

»Freundlich, fromm, bescheiden, keusch und edel« – Wie Paulo Santonino die Frauen sah und beschrieb und wie die Frauen tatsächlich lebten

Mojca Kovačič

Im vorliegenden Beitrag wird aufgrund der Reisetagebücher von Santonino, der Memoiren von Helena Kottauer und des Buches über die Stadt der Frauen von Christine de Pizan der Alltag der Frauen im Spätmittelalter beschrieben. Unter Berücksichtigung der allgemein geltenden Meinung über die Rolle der Frau in der damaligen Gesellschaft werden deren Stellung, Rolle und Pflichten sowie Verrichtungen in den einzelnen Lebensabschnitten (Geburt, Jugend, Heirat, Eheleben bzw. Klosterleben) umrissen.

Die Rolle der Frau im Mittelalter reduzierte sich auf das Gebären von Kindern, und in diesem Sinne galt auch jede kinderlose Ehe als Unglück. Außerdem waren Jungen mehr erwünscht als Mädchen, was wiederum falsche Vorstellungen von einer leichteren Geburt der Knaben als der der Mädchen weckte und gefährliche Konsequenzen wie die der Ungleichheit bei der Ernährung der Säuglinge zur Folge hatte. Bei der Geburt selbst halfen die Dienstmädchen und Ammen, und im Hinblick auf die bescheidenen Mittel, über welche die Ammen verfügten, und auf mögliche Komplikationen, war die Angst vor der Geburt durchaus berechtigt.

Ähnlich wie heute wünschten sich nicht alle Frauen im Mittelalter Kinder und griffen aller Wahrscheinlichkeit nach zu Verhütungsmitteln, Abtreibung oder Kindestötung.

Mädchenerziehung und Frauenausbildung, die über die Verrichtung von Hausarbeiten hinausging, war sehr selten. Ein Mädchen galt es in gut zehn Jahren zu einer Frau heranzubilden, die mit Fertigkeiten im Handarbeiten, Nähen, Weben, Spinnen und Sticken vertraut war und eingeweiht in alle Geheimnisse der Nahrungszubereitung, die in der Lage war, den Haushalt und nach Bedarf auch die Wirtschaft zu führen, die Feld- und Stallarbeiten zu beaufsichtigen und Kranke zu pflegen. Eine bedeutende Rolle bei der Ausbildung von Adelstöchtern spielten auch die Klöster.

Die Heirat war ein bedeutendes Mittel zur Erlangung und Erhaltung von Macht und Besitz; deswegen konnten und durften junge Mädchen aus höheren Kreisen nicht über die Wahl ihres Ehemannes entscheiden. Aber auch junge Männer hatten kaum mehr Rechte bei der Entscheidung, besonders wenn sie der Erbe waren. Verschiedene Schichten bildeten eigene Strategien zu gewinnbringenden Eheschließungen.

Die Voraussetzung für eine gute Ehe bestand sowohl in den Augen der Geistlichkeit wie auch der Laien darin, daß der Mann gebietet und die Frau bedingungslos gehorcht. Außerdem wurde die Frau dazu erzogen, ihrem Mann treu und unterwürfig zu bleiben. Daher nahm die Frau auch physische Mißhandlung durch den Mann als nichts Ungewöhnliches hin. Im Hinblick darauf, daß weder Frau noch Mann bei der Wahl des Partners mitreden durften, war das Verhältnis zwischen den Eheleuten sehr unterschiedlich: harmonisch, tolerant oder sogar kühl. Als gut galt in der damaligen Gesellschaft die Ehefrau, die bescheiden, keusch, freundlich, gütig, ehrenhaft, lieb, schweigsam und unterwürfig war. Da die gesamte mittelalterliche Mentalität durch die kirchliche Doktrin bestimmt wurde, wurde auch die Sexualität lediglich als Notwendigkeit zum Zeugen von Kindern und bei weiten nicht als Vermittlung von erotischer Freude angesehen. Aus diesem Grund kam es zu häufigen Ehebrüchen, wobei Ehemänner größere Freiheit als Ehefrauen genossen.

Die Arbeitsdomäne der Frau war die Beaufsichtigung des Haushalts, und zwar die Sorge um Haus, Garten, Kinder, Dienstpersonal und Kleintiere. Die Arbeitsteilung, die zwischen Frauen und Männern bestand, setzte sich auch unter Frauen durch. Frauen aus höheren Schichten kannten andere Verrichtungen als jene aus mittleren und niederen Schichten. Eine der hausfraulichen Pflichten bestand auch darin, das Bad für den Gast vorzubereiten und ihn auch zu waschen, was als Ausdruck der Gastfreundschaft galt.

Das sittliche Leben der Geistlichen war im 15. Jahrhundert stark erschüttert. Oft suchten sie Prostituierte auf, viele lebten auch im Konkubinat.

Frauenklöster, wo Frauen ihre zu Hause erworbenen Kenntnisse erweitern konnten, waren führende Anstalten im Bereich der Kulinarik, der feinen Handarbeiten, der Heilkunde, Musikerziehung und Erziehung zur Tugendhaftigkeit. Die Krise in der Kirche verschonte auch die Klöster nicht, wo etwa

Ordensfrauen mit Männern verkehrten. Santonino berichtet in einer Szene über Laster, die damaligen kirchlichen Würdenträgern durch den Kopf gingen.

In der Bekleidungskultur des 15. Jahrhunderts ist eine Sexualisierung der Kleidung zu beobachten, durch die das Geschlecht betont wurde, wogegen sich die Kirche wandte. Doch diese hohe Mode hatte sich inzwischen bereits bei allen eingebürgert, die sie sich leisten konnten. An mehreren Stellen wird auch bei Santonino darüber berichtet.

In ihrer Freizeit vergnügten sich die Menschen auf der Jagd, bei Karten-, Würfel- und Schachspiel, Tanz und Musik.